

MAZUNGUMZO NA ADAM SHAFI JUU YA UANDISHI WAKE WA RIWAYA

ADAM SHAFI & LUTZ DIEGNER

Adam Shafi aliyezaliwa mwaka 1940 kisiwani Unguja ni mmojawapo wa waandishi mashuhuri wa riwaya ya Kiswahili. Hadi leo hii riwaya zake nne zimechapishwa, kuanzia *Kasri ya Mwinyi Fuad* (1978), riwaya iliyotafsiriwa kwa Kifaransa na Kijerumani, na *Kuli* (1979), hadi *Haini* (2003), riwaya ya kisiasa juu ya kipindi cha utawala wa kabla na baada ya kifo cha Rais wa kwanza wa Zanzibar, Abeid Karume (1972). Riwaya yake *Vuta N'kuvute* (1999) iliyoanza kutumika mashuleni tangu miaka kumi iliyopita ilisifiwa na kushangiliwa sana na wataalam, wanafunzi na wasomaji kwa ujumla. Riwaya yake ya kitawasifu *Mbali na Nyumbani* inayosimulia safari zake za miaka sitini kutoka Unguja hadi Ulaya ipo mitamboni. Hivi sasa mwandishi yumo mbioni kukamilisha muswada wa riwaya yake ya sita itwayo *Mtoto wa Mama*. Aliwahi kuwa mwenyekiti wa *Umoja wa Waandishi wa Vitabu Tanzania* (UWAVITA) na wa *Baraza la Maendeleo ya Vitabu Tanzania* (BAMVITA). Miongoni mwa tuzo nyingine alizopewa ni *Tuzo ya Zeze ya Mfuko wa Utamaduni Tanzania* mnamo 2002. Mbali na uandishi, Adam Shafi aliwahi kufanya kazi mbalimbali za uandishi wa habari na kazi za ushirika wa kimataifa. Ni mkalimani na mfasiri kwa Mahakama ya Kimataifa ya Jinai ya Den Hague, Uholanzi, na mashirika ya kutetea haki za binadamu. Amechangia mengi katika kutunga kamusi kadhaa, ikiwemo *Kamusi ya Kiswahili ya Karne ya 21* (2011). Anaishi Unguja na Dar es Salaam.

Mazungumzo tunayoyatoa hapa yana historia ndefu kidogo. Kwa mara ya kwanza tulikutana mwezi wa saba, mwaka 2003 huku Ujerumani, mwandishi alipoalikwa na Akademia ya Kievangeliki, Iserlohn, tukaendelea na mazungumzo yetu nyumbani kwake Upanga, Dar es Salaam, mwezi wa kumi na mbili mwaka ule ule. Bahati mbaya mkanda wa rikodi ya mazungumzo uliharibika ikatubidi tuvute subira hadi mwaka 2009, mwezi wa kumi na moja, tulipopata fursa ya kurudia mazungumzo yetu huku Berlin, Ujerumani, Chuo Kikuu cha Humboldt, mwandishi alipoalikwa na Wizara ya Mambo ya Nje na Shirika la Vyuo vya Watu Wazima, tukaongeza maswali machache kuhusu kazi zake za fasihi za hivi karibuni. Ni furaha yetu kubwa kuwa hatimaye tunaweza kutoa mazungumzo hayo baada ya kuyapitia na kuyahariri kidogo tu, kwa vile tunaamini utamu wa lugha inavyozungumzwa katika hali halisi ya maisha una nguvu ya kiuji inayoweza kumvutia msomaji zaidi¹ – *Lutz Diegner*

Mazungumzo ya Kwanza (tarehe 19/07/2003, Iserlohn, Ujerumani)

Uliandika riwaya zako mbili za mwanzo zamani kidogo. Unazionaje leo, na pia ukizilinganisha na riwaya zako za hivi karibuni?

Aaa, riwaya zangu za mwanzo mbili, *Kasri ya Mwinyi Fuad* na *Kuli*, niliziandika katika miaka ya sabini, na wakati ule nilikuwa sina uzoefu mkubwa katika uandishi wa riwaya. Kwa mfano riwaya yangu ya *Kasri ya Mwinyi Fuadi* nilipoiandika mara ya kwanza, na kuipeleka

¹ Namshukuru sana Adam Shafi kwa mazungumzo yetu niliyoyaona yenye uwazi wa kipekee, na yaliyofanyika katika hali ya ukarimu, yenye kuhamasisha tafakuri nzito na hata hivyo wakati mwingine kuturuhusu kucheka pamoja. Zaidi ya hayo, namshukuru kwa dhati kwa jinsi alivyovumilia hamu yangu ya kutaka kujua mengi pamoja na alivyokuwa na subira ya muda mrefu hadi mazungumzo yakatolewe. Asante sana. – LD.

MAZUNGUMZO

kwa mchapishaji, nilirudishiwa hasá nikaambiwa kwamba ina upungufu mkubwa na haifai kuchapishwa kama riwaya. Hiyo ilikuwa katika miaka ya sitini. Nikakaa na muswada kwa muda mrefu. Halafu baadaye nikaipeleka kwa mchapishaji mwingine, *Tanzania Publishing House*, nilikutana na Bwana Walter Bgoya, yeye akawa ananipa maarifa juu ya namna gani ninaweza kuandika riwaya ikawa nzuri. Kwa hivyo riwaya zangu za kwanza, *Kasri ya Mwinyi Fuadi* na *Kuli* niliziandika wakati bado nikiwa sijapata uzoefu mkubwa katika mambo ya kuandika riwaya. Lakini baada ya riwaya hizi mbili kutoka sasa zikawa ni... zimeleta mjádala mkubwa katika midani ya uandishi. Watu wengi, wahakiki wengi wakaandika kuhusu hizi riwaya mbili wakazungumzia uzuri wake, wakazungumzia ubaya wake, wakazungumzia upungufu wake, na yale mawazo ya wahakiki yalinisaidia sana katika kuweza kuendeleza ujuzi wangu na maarifa yangu katika uandishi wa riwaya. Sasa nilipokuja kuandika riwaya ya *Vuta N'kuvute* nilikuwa nimeshapata maoni mengi kutoka kwa watu mbalimbali, kutoka kwa wahakiki, kutoka kwa wasomaji, juu ya uandishi wa riwaya, na mimi mwenyewe vilevile nilikuwa nimeshasoma vitabu vingi vya maandishi wengine, nikaona mtindo wa uandishi wa riwaya nikajaribu kuangalia namna gani ninaweza kuandika riwaya ambazo ni bora zaidi, kwa hivyo riwaya zangu mbili hizi za mwisho, *Vuta N'kuvute* na *Haini*, ukizisoma utaona hata ule mtindo wa uandishi na madoido mengi sana ya uandishi utayakuta yako mengi sana katika *Vuta N'kuvute* na *Haini*, kuliko yalivyo katika riwaya zangu mbili za mwanzo.

Na hilo ndilo labda sababu mojawapo ya 'kukaa kimya' kwa muda mrefu wa miaka ishirini hivi [yaani mwaka 1979-1999]? Tunaweza kusema hivyo?

Hapana. Haikuwa sababu ya kukaa kimya kwa miaka ishirini, kwa sababu baada ya kuandika *Kuli*, haina maana kwamba nilikaa kimya. Nilikuwa nikiandika. Nimeandika... ndio nilikuwa nikiandika huu muswada wa *Vuta N'kuvute*.

Umshaanza kuandika muswada huu miaka ya themanini, tuseme, mwishoni?

Eee, miaka ya themanini nimeshaanza kuandika.

Alaa...

...nimeshaanza kuandika, lakini sasa baada ya kumaliza kuandika niliondoka Daressalama. Kwanza, kabla sijaondoka nikaupeleka kwa mchapishaji. Niliupeleka *Tanzania Publishing House*, sasa kule kwa *Tanzania Publishing House* ukakaa muda mkubwa sana, muda mrefu sana umekaa kule, mpaka nikaona kwamba wananipotezea muda nikaenda nikauchukua.

Eee.

Nikaenda nikauchukua nikaupeleka kwa mchapishaji mwingine.

Lakini zilikuwa sababu za kiuchumi za miaka ya themanini, au sababu za uhariri au...?

Nafikiri... sijui sababu gani. Sijui sababu gani. Lakini nilivoupeleka kwa mchapishaji mwingine, yule mchapishaji mwingine naye pia nikaona akanikawisha. Nikauchukua mwenyewe. Nikauchukua mwenyewe...

Alikuwa ni mchapishaji gani, yule wa pili?

... wa pili alikuwa anaitwa *MK Publishers*. Ni kampuni ndogo tu ya uchapishaji, siyo kampuni maarufu.

Imeshakufa, si ndiyo?

Eee, sasa imeshakufa, haipo tena. Sasa nikienda nikauchukua kwao. Sasa baada ya kuuchukua nikahama Daressalama, nikahamia Moshi, mwaka 1986. Sasa kule Moshi kazi zangu zilikuwa ni nyingi sana – muswada ulikuwa tayari – kazi zangu zilikuwa ni nyingi sana, kwa hivyo sikupata nafasi, na kule Moshi hakuna wachapishaji, ni mji mdogo, kwa hivyo nikakaa nao tu hivi hivi kwa muda wote ambao nilikuwa Moshi ambao nilikaa Moshi miaka mitano. Niliporudi Moshi mwaka 1986, nikaupeleka kwa mchapishaji mmoja mwingine, *Mkuki na Nyota*, ambao meneja wake ndiye aliyekuwa meneja wa *Tanzania Publishing House*, Bwana Walter Bgoya, nikaupeleka kwake. Na yeye naye pia akakaa nao ule muswada kwa muda mrefu sana, zaidi ya miaka mitano amekaa nao.

Eee.

Unaona?

Eee.

Sasa mara ya mwisho nilipokwenda ndiyo akanipa mawazo yake kwamba kuna upungufu fulani fulani, kuna mambo anayoyataka kurekebisha, kwa hivyo ilibidi nitumie karibu mwaka mmoja au miaka miwili mingine kufanya marekebisha. Kwa hivyo muswada wa *Vuta N'kuvute* umechukua muda mwingi sana mikononi mwa wachapishaji.

Ndiyo, ndiyo.

Ndiyo maana, utaona kumekuwa na kimya cha muda mrefu sana kutoka kutoka *Kuli* mpaka kutoka *Vuta N'kuvute*. Yah.

Ndiyo. Na sababu mojawapo ya kukaa sana kwenye wachapishaji, labda pia ndiyo sababu aliyozungumzia mwandishi mwingine mashuhuri wa Kizanzibari aliposema yeye alikatazwa miswada yake mara nyingi kwa sababu wachapishaji walisema haandiki katika 'lugha ya kitaifa'. Na yeye anasema sijui lugha ya kitaifa ni ipi. Ndiyo lugha yake ya Kiunguja, na mara nyingi wachapishaji wanasema Watanzania kwa ujumla hawawezi kuelewa. Basi nayo lugha yako ndiyo Kiunguja, si ndiyo?, kwa hivyo labda hapa na pale ni vigumu kuelewa kila neno tuseme kwa mfano kwa Wahaya au kwa Wakerewe au kwa makundi mengine ya watu ambao Kiswahili si lugha yao ya mama, basi labda unaona sababu mojawapo ilikuwa lugha pia?

Hapana. Kiunguja ndiyo Kiswahili.

Eee, ndiyo. Najua.

Kiunguja ndiyo Kiswahili. Kiunguja Mjini ndiyo Kiswahili.

MAZUNGUMZO

Ennhe. Ndiyo.

Eh? Eee, wakati wa ukoloni, eee, ile kamati ya lugha ya Kiswahili ya Afrika ya Mashariki walikaa wakakubaliana kwamba Kiunguja Mjini ndiyo Kiswahili Sanifu. Walikubaliana hivyo. Lakini sasa Kiswahili Tanzania kimekuwa lugha ya taifa. Kimekuwa lugha ya taifa. Kwa hivyo kimekuwa ni lugha ya makabila yote sasa. Ni lugha ya Wahaya, ni lugha ya Wachaga, ni lugha ya Wasukuma, ni lugha ya kila mtu. Sasa... ni sawa, kuna haja ya kuandika Kiswahili ili kisiwe kina shida kwa makabila mengine. Lakini unapokuwa wewe mwenyewe Mswahili na unaandika kwa Kiswahili kama mimi mtu wa Unguja utaandika kama watu wanavyozungumza watu wa Unguja Mjini. Wahusika wangu wanakuwa watu wa Unguja, kwa hivyo nitaandika kama wanavyozungumza watu wa Unguja Mjini.

Eee.

Mimi nikiandika, kwa mfano sisemi 'shule', mimi nasema 'skuli', kwa sababu 'skuli' ndiyo Kiswahili cha Kiunguja. Eh? Sisemi 'sokoni', nasema 'marikiti'...

Eee, ndiyo ndiyo.

Kwa sababu 'marikiti' ndivyo wanavyosema watu wa Unguja.

Eee, na mnasema 'tungule'...

... ee, tunasema 'tungule', siyo 'nyanya'. Sasa, sisi tukisema 'tungule' tunajua tunakusudia nini. Kwa sababu Bara wanaposema 'nyanya' wanakusudia zile tungule kubwa. Sisi Unguja hatuna tungule kubwa, hatutumii tungule kubwa. Tuna tungule zetu ndogondogo ambazo hatuziiti nyanya, zile kwetu sisi ndizo tungule, na ndizo tunazitumia. Unaona? Sasa hii lugha ya 'nyanya' kwetu sisi 'nyanya' ni kitu kingine. 'Nyanya' ni zile 'nyanya mshumaa', zile 'nyanya chungu' zile, zile ndiyo 'nyanya' zile, tunaziita 'nyanya mshumaa'. Zanzibar unaziita 'nyanya mshumaa', Bara unaziita 'nyanya chungu'. Unaona? Kwa hivyo kuna tafauti ya maneno. Vilevile kuna tafauti ya matamshi. Watu wa Tanzania Bara, kuna matamshi mengine kama yanavyotamkwa Kiswahili, hawawezi kuyatamka, yanakuwa taabu kwao, kwa mfano 'r' na 'l', wao wanashindwa kutamka.

Na 'gh'...

... na 'gh' na 'dh' zinawashinda sana. Kwa hivyo wanayabadilisha maneno ili kuzikimbia hizi, kuyakimbia haya matamshi. Sasa mimi siwezi kuandika kwa kuyakimbia haya matamshi. Mimi nitaandika kama inavyotamkwa.

Nilijaribu kumaanisha tu kwamba wachapishaji wengine wa Tanzania Bara walikuwa wamekataa miswada mizuri sana, kwa sababu walizozichukulia kama ni za sera ya lugha. Wamesema...

... hapana ...

... sasa tunajenga kama Kiswahili Sanifu, lakini cha taifa, wamesema – wao, siyo mimi – na hicho ndicho Kiswahili ambacho ni rahisi zaidi kuliko Kiunguja, kwa mfano, au Kimvita, au sijui...

Ah, Kiswahili ni Kiswahili tu. Huwezi kukibadilisha kikawa vingine. Ukikibadilisha ili kiwe vingine ndivyo unakipotisha kile Kiswahili.

Eee, ndiyo.

Kwa hivyo Kiswahili, kama ilivyo lugha yoyote ile, wewe Mjerumani, Kijerumani ni Kijerumani tu. Huwezi kusema kwamba – ninyi Wajerumani mna Vijerumani vingi. Watu wa Berlin wanazungumza namna yao, watu wa Dresden wanazungumza namna yao, watu wa Helgoland wanazungumza namna yao, lakini mna kitu mnakiita 'Hochdeutsch'. 'Hochdeutsch' ni Kijerumani Sanifu ambacho kinazungumzwa na Wajerumani wote ambao wanakijua Kijerumani vizuri. Na Kiswahili ndiyo hivyo hivyo. Eee. Au siyo?

Eee! Kabisa.

Njuavyo mimi, Vuta N'kuvute ni riwaya ya kwanza inayozingatia kwa urefu maisha ya Wahindi huko Zanzibar. Ulikusudia nini ulipomchagua Mhindi kama mhusika mkuu?

Aam, nimemchagua Muhindi kuonyesha kama mhusika mkuu kwa kutaka kuondoa ile imani kwamba Wahindi ni watu tafauti na Waswahili, au Waswahili ni watu tafauti na Wahindi. Nimemchagua Muhindi kama mhusika mkuu kwa kutaka kuondoa ile dhana ya kubaguana kati ya Wahindi na Waswahili. Na ndiyo maana utaona Bukheti alipokwenda kumwambia mjomba'ake kwamba anataka kumwoa Muhindi, mjomba'ake alimwambia kwamba "Weye, unapata tabia nini kwenda kumwoa Ponjoro?" Yaani kama kumdharau Muhindi. Na Yasmin alivyokwenda kwao kusema kwamba anataka kuolewa na Mswahili, wazazi wake wanasema "Alá! Kwa nini unataka kuolewa na Golo?" Unaona? Sasa Muhindi anamwita Mswahili Golo, Golo anamwita Muhindi Ponjoro – ile kudharauliana. Sasa madhumuni ya riwaya hii ni *kuvunja* ile. Na ndiyo maana utaona nimemchukua msichana wa Kihindi nikampeleka kwenye jamii ya Kiafrika, kwanza alifikiri yeye ni mgeni katika jamii ya Kiafrika, lakini mwisho wake anajikuta kwamba hapana, yeye si mgeni. Anafaa kabisa katika jamaa, katika jamii ya Kiafrika, anaweza kuishi Kiafrika, anaweza kuishi na Waafrika, anaweza kuishi Kiafrika kabisa kabisa kabisa. Eh? Mpaka yeye mwenyewe anaamini kwamba "Alaa! Kumbe hakuna tofauti baina ya Waafrika na Wahindi." Na ndiyo mpaka mwisho utaona kwamba Yasmin anaolewa, inafanywa sherehe, katika ile sherehe wanachanganyika wote, wazazi wake Yasmin, na wazazi wake Bukheti, Wahindi na Waswahili, wanasherehekea, hakuna tena 'Golo', hakuna tena 'Ponjoro'. Sasa nimechukua hii ili... nilitaka kuonyesha uhusiano mzuri wa makabila. Kwamba unawezekana.

Hata mimi nimepata ile kutoka riwaya hii unapoandika mwishoni: "Iko wapi heshima ya binadamu, ikiwa Muhindi anamwita Mswahili golo na Mswahili naye anamwita Muhindi ponjoro?" (Vuta N'kuvute 254).

MAZUNGUMZO

Enhe. Kinachotakiwa ni heshima ya binadam.

Ndiyo. Je, unafikiri ubaguzi wa Wahindi dhidi ya Waswahili na ubaguzi wa Waswahili dhidi ya Wahindi umepungua au umezidi? Tuseme Zanzibar, na pia Tanzania nzima.

Mara nyingi Wahindi wanapenda sana kujitenga na Waswahili. Mara nyingi sana. Mara nyingi sana. Sisemi kwamba hawachanganyiki na Waswahili. Wanachanganyika. Lakini inapokuja kwenye suala la ndoa, suala la kuoana, hapo inakuwa ni vigumu sana. Inakuwa ni vigumu sana. Na ukitaka kuchukua mfano wa Mswahili aliyefunga ndoa na Muhindi utakuta wako wachache sana, wachache, ni kuwatafuta, tena kuwatafuta sana. Siyo rahisi kuwapata. Ijapokuwa Wahindi wao wenyewe wanafunga ndoa na Waswahili. Muhindi kufunga ndoa na Mswahili siyo tatizo, Mswahili hana tatizo. Lakini tatizo ni Mswahili kufunga ndoa na Muhindi.

Ndiyo, ndiyo. Kwa hiyo ni suala la jinsia pia.

Si suala la jinsia. Ni suala la Wahindi kutotaka kuchanganyika na Waswahili katika suala zima la ndoa, suala zima la kuoana. Eee.

Lakini mara nyingi Wahindi wanaume...

... wanaoa wanawake wa Kiafrika, wanawake wa Kiswahili.

Enhe. Siyo Wahindi wanawake wanaolewa...

... wanaolewa na wanaume Waswahili. Eee. Yah, hivyo.

Sasa nitakusomea dondoo jingine: "Wakati Denge amefungwa gerezani kumbe Yasmin naye amefungwa na mumewe." (Vuta N'kuvute 196). Sasa ungesema nafasi ya mwanamke katika jamii pia ni sifa muhimu katika riwaya hii, au mhusika mkuu angeweza kuwa mwanamume pia? Unaonaje? Hiki kipengele cha kijinsia kina umuhimu mkubwa katika riwaya hii, au siyo sana?

Kuna wataalam ambao wamekisoma kitabu cha *Vuta N'kuvute*, wao wanajishughulisha sana na mambo ya jinsia, wamesema kwamba sikuzingatia uhusiano wa kijinsia. Sikutilia maanani uhusiano wa kijinsia.

Wamesema?

Wanasema hivyo, wamesema. Wengi wameandika, kama wawili watatu wameandika hivyo kwamba katika kitabu hiki nimemdhaliisha sana mwanamke. Mwanamke nimemfanya kama si chochote si lolote. Lakini sasa hivyo nilivyo..., hapo nilipomweka mwanamke, ndivyo hali ya mwanamke ilivyokuwa wakati ule.

Ulitaka kuonyesha hali halisi...

... ya mwanamke ilipokuwa wakati ule katika miaka ya sitini. Nisingeweza, nisingeweza kumwandika mwanamke vingine kwa wakati ule. Na hasá mwanamke mwenyewe kama vile alivyokuwa Yasmin au alivyokuwa Mwajuma. Mm?

Eee, ndiyo.

Ndiyo hali ya mwanamke. Lakini wako watu wamesema hivyo, wamesema kwamba sikuzingatia usawa wa kijinsia.

Wameandika katika makala au mapitio au...?

Eee, yuko mmoja, Profesa Chachage, yeye aliandika katika gazeti moja, gazeti moja la *The African*. Aliandika kama mapitio ya kitabu hiki cha *Vuta N'kuvute* na akasema hivyo. Yeye ameandika.

Mmewasiliana yeye na wewe, mmejadiliana juu ya jambo hili?

Hatukujadiliana. Hatukujadiliana. Miye nimeona kaandika. Hawa unajua mtu anapoandika anapohakiki kitabu siyo lazima tena baadaye ukawa ukajadiliana naye. Yeye ana maoni yake na wewe una maoni yako. Ila ule uhakiki unasaidia katika kumchonga mwandishi, kuufanya uandishi wake uwe bora zaidi.

Flavia Aiello Traoré aliandika katika makala yake kwamba sifa muhimu au "central motif" ya Vuta N'kuvute ni "the love for uhuru, for freedom and independence, at various levels, individual, social and political, thus significantly inheriting the emancipatory spirit of Ujamaa literature in a more global vision" (Aiello 2002: 36). Unaonaje maoni haya

Yah. Kwa sababu katika *Vuta N'kuvute* unaona vijana wa Kizanzibari walivyojitolea katika kupigania uhuru wa nchi yao. Unaona mshikamano ulioko baina ya vijana katika kupambana na ukoloni wa Kiingereza wakati ule. Unaona mshikamano kati ya Denge na Mambo, kati ya Denge na Sukutua, kati ya Denge na vijana wengine. Eh? Kwa hiyo unaona ule mshikamano. Na kujitolea kwao. Hawajali, hawajali hawana kazi, maisha yao magumu, lakini wanasaidiana. Mwenye kazi anamsaidia asiyekuwa na kazi. Hawajali kitu chochote. Unaona siku ile ambayo Denge alitiliwa makaratasi ndani ya nyumba yake, ili wapate kuja kumkamata alijitokeza mwingine akajitolea kwenda kulala chumbani kwa Denge ili walivyokuja polisi wakamkuta yeye na mwanamke kuwababaisha polisi. Ule, ule ni mshikamano baina ya vijana. Kwa hivyo *Vuta N'kuvute* inaonyesha ile hamasa, hamasa ya vijana katika kupigania uhuru wa nchi yao.

Ndiyo. Na pia kwamba kupigania uhuru ni muhimu zaidi kuliko tuseme ndoa ya Yasmin...

... kuliko ndoa au mapenzi. Denge siyo kwamba alikuwa hampendi Yasmin. Denge alikuwa anampenda sana Yasmin. Lakini aliona kwamba hata akimwoa Yasmin, hiyo ndoa itakuwa siyo ndoa iliyotulizana kwa sababu yeye yuko katika harakati ya kupigania uhuru zaidi. Na utaona mwisho wake akakamatwa ametiwa jela. Sasa mwisho wake urafiki kati ya Yasmin na Denge unakuwa si wa kimapenzi tena. Unageuka, unakuwa ni wa kisiasa zaidi kuliko wa kimapenzi. Na ndiyo maana mwisho Yasmin na wenzake wanashiriki kikamilifu katika kuandaa mpango wote wa kumtorosha Denge gerezani mpaka wanamtorosha. Unaona?

MAZUNGUMZO

Ndiyo. Je, ulipombuni mhusika Denge, ulifikiria pia maisha yako mwenyewe?

Well...

... ulichanganya kidogo maisha yake na yako, au...?

Denge ni mchanganyiko wa maisha ya vijana wengi pamoja na mimi mwenyewe. Eee. Nimechukua maisha ya vijana wengi wa wakati ule nikayachanganya nikatoa mhusika mmoja Denge nikayaweka katika mhusika mmoja Denge. Eee. Yah.

Sasa nina maswali mengine kuhusu Haini. Kuhusu kutoa kitabu cha Haini, unafikiri kitauzwa madukani nchini Tanzania ijapokuwa wachapishaji waliogopa kukichapisha? Unafikiri kitauzwa? Na sijui kama je, kwa sababu inazungumzia mambo ya siasa labda utapata matatizo? Au unaonaje?

Kuhusu wachapishaji siwezi kusema kwamba waliogopa, maana yake... – kwanza nilikipeleka kwa mchapishaji. Nilikipeleka kwa *Mkuki na Nyota*: Yeye akaniambia kwamba "Kimejikita sana ndani ya gereza, hali ambayo inaweza ikamchosha msomaji." Halafu nikakichukua nikakipeleka *Oxford*. *Oxford* wakakisoma wakaniandikia ripoti ndeefu sana ambayo imejaribu kuonyesha udhaifu wa ule muswada wangu. Lakini kiini hasa cha ripoti yao ni kwamba wanaogopa kukichapisha kile wanaweza wakashtakiwa. Hiyo ripoti ninayo, katika jalada langu.

Alaa. Kushtakiwa kuhusu nini? Kushtakiwa na nani?

Kushtakiwa kwa sababu ya ule msimamo wa kile kitabu. Si kushtakiwa na serikali? Unaweza kushtakiwa na serikali.

Mmm. Serikali ya Zanzibar? Au...?

Serikali ya Zanzibar, *yes*. Lakini halafu yule mchapishaji wangu mwingine, yule *Mkuki na Nyota* aliposikia kwamba nimekipeleka Kenya alikuja akageuka akaniambia kwamba mimi sikukataa. Ungekileta kwangu ningekichapisha. Lakini kwanza aliniambia kwamba lazima kitabu kifanyiwe marekebisho, jambo ambalo mimi sijakubaliana nalo. Sasa Zanzibar watakipokea namna gani mimi sijui. Kwa sababu bado hakijafika Zanzibar kile kitabu. Lakini...

Lakini inawezekana kitaleta matatizo, siyo?

Kama mtu atakiangalia kwa mtazamo wa kizamani. Kama mtu atakichukua kile kitabu, mtu wa Zanzibar, atachukua kile kitabu, akisome, halafu akiangalie kwa mtazamo wa kizamani, huyo mtu atakiona kile kitabu kinazungumza dhidi ya serikali ya Zanzibar. Lakini kama mtu ana akili yake nzuri akakichukua kile kitabu akakisoma akaitazama Zanzibar ilivyokuwa akaiangalia na Zanzibar ilivyo sasa, huyu mtu atakuwa na mtazamo mzuri zaidi kwa sababu kile kitabu ni fundisho, kinakwambia, kinakuonyesha Zanzibar ilikuwa wapi na sasa iko wapi.

Ndiyo.

Zanzibar zamani ilikuwa vipi kuhusiana na haki za binadamu, serikali ikiendeshwa vipi, usalama ulikuwa unafanya kazi vipi, jeshi likifanya kazi vipi – wakati ule, halafu akilinganisha na leo haki za binadamu Zanzibar ziko vipi, namna zinavyoheshimiwa, jeshi linafanya kazi vipi, usalama unafanya kazi vipi, kile kitabu kitamwonyesha tofauti ya kuwa Zanzibar imetokea wapi na leo iko wapi. Kama mtu atakiangalia hivyo. Lakini kama mtu atafumba macho, awe na mtazamo ule ule wa kizamani tu wa katika miaka ya sabini basi huyo mtu atasema "Ah, hiki kitabu hakifai kinatukana serikali." Unaona? Sasa inategemea mtu anakiangalia vipi kile kitabu.

Na unafikiri serikali itakiangaliaje? Watu wa serikali wana mtazamo wa kizamani kidogo au wana mtazamo mpya?

Ah, serikali ya Zanzibar hivi sasa ni serikali ya vijana, vijana watupu. Serikali ya Zanzibar ni serikali ya vijana watupu. Na mimi nategemea vijana watakuwa na mtazamo wa kisasa. Serikali ya Zanzibar ni serikali ya vijana. Ni moja katika serikali chache sana za Afrika ambayo inaendeshwa na vijana watupu. Eee, serikali ya Zanzibar. Kwa hiyo ni mategemeo yangu kwamba watakitazama kile kitabu kwa mtazamo wa kisasa.

Ninayo maswali mengine kuhusu uandishi kwa ujumla. La kwanza, kwa nini ulianza kuandika?

Nimeanza kuandika kwa sababu nilikuwa n'naandika. Mimi nimeanza kuwa na ari ya kuandika toka nikiwa mwanafunzi katika chuo cha ualimu kule Zanzibar, *Teachers' Training College*.

Iliitwa Seyyid Khalifa Teachers' Training College...

Seyyid Khalifa Teachers' Training College, sasa inaitwa *Nkrumah College*. Mimi nilikuwa pale kutoka mwaka hamsini na saba, hamsini na nane, hamsini na tisa, sitini. Sasa mnapokuwa chuoni pale mnakuwa na siasa zenu za kiuanafunziuanafunzi. Saa 'ingine chakula hamkipendi, saa 'ingine mwalimu anafundisha vibaya, saa 'ingine labda mazingira si mazuri. Kwa hivyo tulikuwa na gazeti letu pale tukiliita '*Reveal*'. '*Reveal*' kama kusema ni 'Msema kweli'. Kitu kama hicho, 'Msema kweli', tukikiita '*Reveal*' kwa Kiingereza. Hilo gazeti halikuwa gazeti hasa. Zilikuwa ni karatasi tunaandika kwa mkono. Tunaandika kwa mkono, halafu tunabandika kwenye ubao wa chuo. Kwa hivyo nilikuwa naandika, naandika makala. Mimi nilikuwa mhariri msaidizi wa hilo gazeti. Mhariri wa hilo gazeti alikuwa Profesa Haroub Othman. Sasa yuko chuo kikuu cha Dar es Salaam.

... ambaye amekushauri pia kuhusu Haini ...

... wakati naandika Haini, eee. Alikuwa ananishauri sana.

... eee, nimeshasoma ...

MAZUNGUMZO

... kutoka wakati huo tuko pamoja mimi na yeye. Yeye nd'o alikuwa mhariri wa hilo gazeti.² Sasa toka wakati huo nimekuwa nikiandika, halafu kwa hivyo baadaye nikaenda Ulaya kusoma Ujerumani Mashariki, nikasoma, niliporudi shughuli zangu zikawa nikaandika katika magazeti, nikawa mwandishi wa habari.

Uliandika katika magazeti yapi?

Kwanza nilifanyakazi katika gazeti la chama, la TANU. TANU ilikuwa inatoa magazeti mawili, moja linaitwa *The Nationalist* la Kiingereza, na jingine linaitwa *Uhuru*, la Kiswahili. Nimefanya kazi katika magazeti hayo kwa muda mrefu sana, toka mwaka 1967 mpaka mwaka 1972 nikafanyakazi kama *reporter*, kama mwandishi wa hilo gazeti. Sasa nilikuwa mwandishi wa habari, eee, ikawa inanibidi niandike, naandika habari, naandika makala mbalimbali, lakini sasa baadaye, baada ya kuwa mwandishi muda mrefu siku moja nilikuwa nimekaa na rafiki zangu, wale rafiki zangu nd'o wakanishauri: "Wee Bwana mwandishi, unaandika vizuri. Kwa nini hujaribu kuandika riwaya?" Na hasá aliyenitia ushawishi huu, kuna rafiki yangu mmoja anaitwa Hamisi Abdalla Ameir. Yeye alikuwa ni kiongozi wakati niliko katika chama cha wafanyakazi kabla ya mapinduzi cha *Federation of Progressive Trade Unions (FPTU)*, yeye alikuwa ni kiongozi katika hiyo *trade union*, alikuwa katibu mkuu. Sasa yeye nd'o aliyenishawishi sana nijaribu kuandika riwaya. Kwa hivyo ndipo...

... *ndipo ulipoanza ...*

... ndipo nilipoanza hii *Kasri ya Mwinyi Fuad*.

Alaa. Ilikuwa kama sabini na tano hivi?

Ilikuwa kama... hapana! Ilikuwa kama sitini na tisa, sabini hivi, ee. Zamani.

Na Moshi ulifanya kazi gani? Pia uandishi wa habari?

Mimi siku zote nafanya kazi ya uandishi wa habari. Moshi nilifanya katika shirika moja la kimataifa, linaitwa *International Cooperative Alliance, Regional Office for East, Central and Southern Africa*. Hii ni ofisi ya kanda ya Afrika Mashariki na ya Kati, na Kusini.

Bado ipo?

Sasa imehamia Nairobi. Hii ni ofisi ya kanda ambayo ni ya shirikisho la vyama vya ushirika la dunia nzima. Makao yake makuu yako Geneva. *International Cooperative Alliance* ni shirika la vyama vya ushirika, siyo la serikali, halihusiani kabisa. Kijerumani wanaliita *Internationaler Genossenschaftsbund. Ja?*

Aah, sawa...

² Profesa Haroub Othman aliyezaliwa mwaka 1942 alikuwa mtaalam wa sheria, taaluma ya siasa na ya maendeleo wa Chuo Kikuu cha Dar es Salaam aliyesifika sana kote Afrika. Alifariki dunia mwaka 2009.

... sasa katika hili shirika mimi kazi yangu nilikuwa nashughulikia elimu. Elimu kwa katika vyama vya ushirika, na hiyo ofisi ya kanda ilikuwa inashughulikia nchi kama kumi hivi. Inashughulikia Kenya, Uganda, Tanzania, Botswana, Lesotho, Swaziland, Zambia, Somalia, Morishas, na Zimbabwe. Wanashughulikia hizi nchi kumi. Sasa nilikuwa nashughulikia mambo ya utoaji elimu katika vyama vya ushirika, na wakati huo huo nilikuwa natoa gazeti, kila mwezi, linaitwa *The Corporator*, nilikuwa mhariri wa hilo gazeti. Kwa hivyo huko nilifanya kazi ya elimu na kazi ya utangazaji. Na kazi ya elimu na ya utangazaji katika mambo ya ushirika nilianza zamani. Baada ya kuondoka Unguja kuja Tanzania Bara, Dar es Salaam pale, nilijiunga katika vyama vya ushirika, nikawa nafanya naandika katika magazeti ya mambo ya ushirika, nilishughulikia utangazaji na elimu.

Na swali lifuatalo ni kuhusu mada ambayo tumeshaizungumzia kidogo. Unaandika kwa wasomaji gani? Au unafikiri wasomaji gani wanasoma kazi zako? Au wakati unapobuni, unapotunga, unawafikiria wasomaji gani?

Mimi ninapoandika nawafikiria Watanzania. Wote! Kwa jumla. Mimi ninawaandikia Watanzania. Wa rika zote. Vijana, watu wazima – hao ndio ninaowaandikia.

Huandiki labda kwanza kwa Wazanzibari, kwa sababu watafahamu vizuri zaidi mazingira na mandhari, na lugha vilevile, kwa vile ni lugha ya jazanda inayotokana na mandhari haya, iliyosheheni tashbiha na sitiari maalum, kwa mfano...?

Mimi ni Mzanzibari. Ni mtu wa Zanzibar. Ni Mtanzania, lakini mtu wa Zanzibar. Na Kiswahili cha Zanzibar pale mjini, mimi nakipenda sana. Ni kizuri kwa kukiandika na hata kwa kukisoma. Wewe unapokisoma unaonaje?

Eee. Hata mimi naona hivyo.

Unakiona kizuri, eh?

Sana.

Ni lugha ambayo kwa pale Kiunguja unaweza kutia mbwembwe nyingi katika uandishi wake kuliko kuandika Kiswahili butu, Kiswahili kiko kimekaa moja kwa moja tu hivi. Unaona Bwana? Ni lugha ambayo unaweza kuitilia mbwembwe, kwa Kiswahili cha pale Kiunguja. Kwa hivyo nawaandikia watu wa Unguja waone mazingira ya Kiunguja, wakiwa waone ladha na raha ya Kiswahili cha Unguja, na vilevile nawaandikia Watanzania wenzangu wa Bara huku waone raha na utamu wa Kiswahili cha Unguja.

Na huwaandikii Wakenya, kwa mfano, au Waganda ambao wanasoma Kiswahili?

Wao pia nawaandikia, sasa kwao wao nawaandikia ili waone Kiswahili kinaandikwa vipi. Kiswahili kiko namna gani. Kwamba Kiswahili kinaweza kutumika kama ni lugha ya fasihi na kikapendeza na kikapendwa na watu dunia nzima. Kwa hivyo na wao pia nawaandikia. Nawaandikia ili wakione hivyo Kiswahili. Wasiona Kiswahili kwamba ni lugha tu. Hivi hivi, hapana. Kiswahili kina ladha yake, kina utamu wake, kina raha yake ambacho unaweza

MAZUNGUMZO

kukiandika mtu anayekijua akakisoma akaona raha akaweza kujifananisha na lugha nyingine yoyote ile. Kwamba ni lugha ambayo unaweza kuitilia mbwembwe sana. Mmm.

Na wakati unapoandika unaandika ki-spontaneous au kimpangilio? Unatengeneza orodha kwanza kuhusu wahusika, kuhusu hadithi, kuhusu sijui nini, na halafu unaandika, au unaandika mara moja, na halafu unapitia, unasahihisha, au?

Kabla sikuandika mimi mwenyewe inakuwa ile hadithi yote nimeshaipanga itakwenda vipi katika kichwa changu. Nimeshaiweka.

Siyo kwenye karatasi?

Siandiki kwenye karatasi. Sasa ninapokaa kuandika mimi mwenyewe najua ninakwenda namna gani. Kwa mujibu wa ile hadithi nilivyoipanga kichwani. Ile hadithi ile nilikuwa nimeshaitunga tayari iko kichwani.

Alaa?

Sasa pale ninapoandika ninakuwa ninaitoa tu kichwani naiweka kwenye karatasi.

Enhe. Kwa hiyo kwanza unakaa muda mrefu kufikiri, au siyo?

Eee. Eee.

Na huoni kwamba kichwa kinapata mimba?

Hapana. Na nd'o maana vitabu vyangu huwa vinachukua muda mrefu kuviandika kwa sababu ninapokaa kuandika huwa ninatulua kabisa, sina haraka. Nayatoa yale kichwani yaliyo kichwani najaribu sasa kuyaweka vizuri kwenye karatasi, kwa lugha nzuri, kwa lugha inayokuwa tamu.

Ndiyo.

Kwa hivyo naandika taratibu. Mimi naweza kukaa kuandika siku nzima nikaandika ukurasa mmoja tu. Au kukaa wiki nzima nikaandika *paragraph* moja tu. Unaona? Sina haraka. Nayatoa taratibu kichwani mwangu, halafu ninayapanga vizuri, ninayasánifu katika lugha, halafu nayaweka kwenye karatasi. Nd'o naandika.

Na sasa kama mwenyekiti wa Baraza la Maendeleo ya Vitabu Tanzania (BAMVITA) unapataje nafasi ya kuandika? Kazi nyingi!

Hapana, mwenyekiti wa *Baraza la Maendeleo ya Vitabu*, mimi sifanyi kazi kule, mimi mwenyekiti tu. Kazi yangu kukaa kuwa mwenyekiti katika mikutano, labda kwenda ofisi mara moja tu kuangalia shughuli zinaendeleaje, yuko mtu anafanyakazi, kuna katibu mtendaji. Yeye nd'o ni mfalme mfanyakazi wa pale, anakaa muda wote. Mimi mwenyekiti tu.

Kwa hivyo hutakiwi ofisini kila siku?

Hapana, sitakiwi ofisini kila siku, kila wakati. Hapana. Hapana. Ni mwenyekiti tu. Yuko mtu, yuko katibu mtendaji, yeye nd'o kazi yake kukaa ofisini kila siku. Toka asubuhi mpaka jioni. Yeye ndiyo mtendaji mkuu pale ofisini.

Na kuhusu wasomaji, nina swali jingine: Je, unafikiri unasomwa visiwani Zanzibar zaidi au unasomwa Tanzania Bara kwa kiasi kinachofanana? Je, unajua lolote juu ya idadi ya wasomaji?

Hapana. Sikuwahi kufanya zoezi la kuhesabu wasomaji wanaonisoma. Lile zoezi sijawahi kufanya. Lakini watu ninaowakuta njiani wengi wananijua kwa sababu ya vitabu vyangu. Wacha kule Unguja. Unguja watu wananijua sana, nikiandika kitabu nisiandike kitabu, kwa sababu ndio kwetu. Watu wengi wananijua. Lakini Bara kuna vijana wengi sana wananijua kwa sababu ya vitabu vyangu. Na wananijua kwa sababu vitabu vyangu vinatumika katika maskuli mbalimbali, katika maskuli ya sekondari, Zanzibar na Bara, vinatumika. Kwa hivyo wengi wananijua kwa ajili ya vitabu vyangu, wengi sana tu.

Na Vuta N'kuvute imeshaingia syllabus pia?

Ee. *Vuta N'kuvute* inatumika kidato cha tano na kidato cha sita.

Alaa.

Wanatumia. Kutoka mwaka juzi [2001].³

Lakini Haini itakuwa vigumu, eh?

Haini kimetoka juzi tu, sasa sijui. Kimetoka juzi, halafu kimechapishwa Kenya. Sasa sijui wachapishaji wa Kenya watakiifanyia utaratibu gani, mimi sielewi. Wao wataelewa. Lakini kimechapishwa Kenya. Sijui kama watakileta Tanzania au hawakileti Tanzania au huko Kenya watakiingiza katika, kuwa kinasomwa katika maskuli au vipi, sijui. Sijui.

⁺ [= 2011] Kimeingizwa Zanzibar, kimeuzwa sana, kimependwa sana. Serikali haijawahi kutoa tamko lolote kuhusu hilo. Wananchi wa Zanzibar wamekipokea vizuri sana. Katika hotuba ya Mkuu wa Mkoa wa Unguja Mjini Magharibi, Mheshimiwa Abdalla Mwinyi, alikisifu kitabu hicho sana akisema ni kimoja katika vitabu vizuri sana kilichoandikwa na Mzanzibari. Kule Kenya, maoni ya jumla ni mtindo uliotumiwa katika uandishi wa kitabu kile ni wa kiwango cha juu sana kwa wanafunzi wa shule ya sekondari, kwa hivyo kimewekwa katika ngazi ya vyo viko na mara nyingi kinasomwa na wanafunzi wa vyo viko.⁺

Sasa nina maswali mengine ya jumla zaidi, tuseme. Katika fasihi ya Kiswahili kwa ujumla, unampenda mwandishi gani zaidi? Au waandishi wapi unawapenda?

Katika waandishi wa Kiswahili mimi nampenda sana Mohamed Said Abdallah, Bwana Msa. Mimi ndiye mpenzi wake mkuu, maana'ake vitabu vyake sichoki kuvisoma, hata hivi karibuni

³ Riwaya hii inatumika kama kitabu cha ziada (si kiada) hadi leo [2011].

MAZUNGUMZO

tu nilikuwa nasoma tena vitabu vyake viwili. Kabla sikuja huku Ujerumani nimesoma *Duniani Kuna Watu* na *Mwana wa Yungi Hulewa*. Nimeshavisoma zamani, lakini huwa navisoma vitabu vyake tena na tena na tena. Nampenda sana Mohamed Said Abdallah. Siyo nampenda tu. Namheshimu sana katika fani ya uandishi wa riwaya za Kiswahili. Mm.

Na ulifahamiana naye?

Hapana. Mohamed Said Abdallah siwezi kufahamiana naye, Mohamed Said Abdallah ni mtu mzima sana kwangu. Ameshakufa sasa.

Ndiyo. Nafikiri amekufa tisini na moja.

Eee.

Na umekutana naye?

Mohamed Said Abdallah, nikimwona yeye ananijua, na mimi namjua, lakini yeye ni sawa na baba yangu, kwa sababu mimi nimecheza na mtoto wake. Mtoto wake marehemu, nani, Abderrahman. Eh? Ndiye nimecheza naye. Kwa hivyo si rika yangu. Si mtu wa kukaa naye nikazungumza naye au tukafanyana mzaha, hapana. Lakini mimi nikimjua na yeye akinijua mimi. Kama mzee wangu.

Kwa hiyo mlikutana mara kadhaa, lakini bila ya kuzungumza mengi.

Hapana. Mimi na yeye tulikuwa hatuzungumzi.

Na labda unawapenda waandishi wengine pia?

Ee. Kuna waandishi ninaowapenda sana wa Kizanzibari, Mohamed Suleimani [Mohamed], ameandika *Nyota ya Rehema* na *Kiu*; Said Ahmed [Mohamed], kitabu chake *Asali Chungu* nakipenda sana. Kiswahili kizuri sana kimo ndani. Hao ndio waandishi ambao nawasoma.

Na ulisoma Babu Alipofufuka pia?

Hapana. Hicho sijakisoma bado.

Na kingine, kama Tata za Asumini ...?

Vingine sikuvisoma. Said Ahmed nimesoma *Asali Chungu* peke yake, basi. Sikusoma kingine. Unajua hivyo vingine vimechapishwa Kenya. Sasa si rahisi kuvipata Daressalama. Nikienda Zanzibar naviona. Lakini bado sikupata nafasi ya kuvinunua, labda safari hii nikienda Zanzibar nitanunua. Huwa naviona *bookshop*.

Ni kweli Dar es Salaam...

... sijawahi kuviona Dar es Salaam. Lakini Zanzibar vipo, nimeviona.

Na waandishi wa Bara, unawapenda pia? Unawasoma, au...? Kwa mfano tumeshamtaja Bwana Chachage, au Kezilahabi, au Alex Banzi, au Claude Mung'ong'o...?

Sasa...

... wapo wengi...

... kuna waandishi wa Bara waliokuja wakapotea. Alex Banzi alikuja mara moja tu akapotea. Nimeshawahi kusoma vitabu vyake. Ameandika *Titi la Mkwe* na *Zika Mwenyewe*, viwili. Hivi nimevisoma. Lakini baada ya hapo utaona akapotea kabisa. Mung'ong'o ameandika riwaya yake moja, *Njozi Iliyopotea*. Sikuisoma hiyo riwaya. Ninacho hicho kitabu lakini sijapata muda wa kukisoma, lakini baada ya riwaya hiyo naona akapotea kabisa. Unaona? Akapotea kabisa. Sasa hao sijawahi kuwasoma hasa. Banzi nilimsoma.

Na Kezilahabi?

Kezilahabi sikuwahi kusoma kazi zake.

Na, kwa mfano, kazi za Kajubi Mukajanga?

Pia sikusoma riwaya zake.

Na sasa nafikiri Bayreuth umesema kwamba huko Longhorn Haini ilipitiwa na Kyallo Wamitila. Naye ameanza kutunga riwaya sasa. Umeshawahi kuzisoma?

Sikuwahi kuona riwaya zake, lakini mimi ninafurahi sana kila siku kuona waandishi wa riwaya za Kiswahili wanajitokeza. Kwa sababu pamekuwa na pengo kubwa katika uandishi wa riwaya za Kiswahili ukiwalinganisha na waandishi wa riwaya za lugha nyingine, hasa katika lugha za Kiulaya. Kwa hiyo mimi kila nikiona wakijitokeza watu wa kuandika riwaya za Kiswahili, mimi huwa nafurahi sana ili ziweko riwaya za Kiswahili nyingi tu. Kama zilivyo za Kiingereza.

Eee, eee. Na William Mkufya? Umemsoma?

William Mkufya nimemsoma, nimesoma *Ziraili na Zirani*.

Ehee. Na ulikionaje?

Ziraili na Zirani... Mkufya tunafanya kazi pamoja, ni mwenzangu sana. Yeye ndiye katibu mtendaji wa *Baraza la Maendeleo ya Vitabu Tanzania (BAMVITA)*. Ndiyo katibu wangu mtendaji, Bwana Mkufya. Ni mwandishi ambaye maandishi yake mara nyingi yanakuwa na filofosofia nyingi ndani yake. Kama *Ziraili na Zirani* ni kitabu ambacho ndani yake kuna filofosofi nyingi. Ameandika kingine kizuri sana, kinaitwa *Ua la Faraja*. Lakini bado hakikuchapishwa. Hicho kilipata zawadi ya kwanza. Ni mwandishi mzuri. Mwandishi mzuri. Kilipata zawadi ya kwanza wakati kinashindanishwa, kikiwa katika hali ya muswada, kabla ya kuchapishwa, ee. Changumimi *Haini* kilipata nafasi ya pili.

Eee. Lakini itachapishwa, eh? Ua la Faraja?

Atachapisha. Atachapisha. Alikuwa anatafuta mchapishaji.

Sasa nikuulize labda swali la mwisho. Unaonaje hali ya uandishi wa fasihi ya Kiswahili na hali ya uchapishaji nchini Tanzania leo na katika wakati ujao?

MAZUNGUMZO

Watu wengi Tanzania wana hamu ya kuandika. Watu wengi sana. Watu wengi sana wana hamu ya kuandika. Tatizo liko kwenye wachapishaji. Kwa sababu siyo wana hamu ya kuandika – wanaandika hasa. Lakini wanapopeleka miswada yao kwa wachapishaji, wanapata taabu sana kwa wachapishaji kuikubali ile miswada. Kwa sababu uchapishaji ni biashara. Na mchapishaji hachukui muswada tu hivi hivi ili auchapishe, anataka akichukua muswada auchapishe auze arudishe pesa zake apate na faida kidogo. Sasa wengi wanakwama wanapopeleka miswada yao kwa ajili ya kuchapishwa. Lakini waandishi wako, na vijana wengi wanapenda kuandika. Mimi nimekuwa mwenyekiti wa chama cha waandishi wa vitabu Tanzania, *Umoja wa Waandishi wa Vitabu Tanzania*, UWAVITA, na tumekuwa tukiandaa mashindano ya uandishi kwa vijana. Vijana wengi sana wanashiriki, na wanaandika vizuri, tatizo lipo kwenye uchapishaji. Tatizo lipo kwenye uchapishaji. Kwa hivyo kuhusu uandishi, mimi ninahisi Tanzania huko mbele tunakokwenda tunakuwa na waandishi wengi, tena wazuri tu. Ila sasa ni kuimarisha makampuni yetu ya uchapishaji ili iweze kuchapisha vitabu vya hata waandishi chipukizi ili baadaye na wao wawe waandishi wakubwa na wenye kujulikana. Na vilevile kuwashajiisha vijana wenyewe wasome vitabu. Unajua vijana siku hizi hawasomi. Sasa hoja siyo kuwa na waandishi tu, halafu itakuwa ni kuchapishwa, ni muhimu vilevile kuwa na wasomaji. Kwa hivyo mimi nafikiri siku za mbele tutakuwa na waandishi wazuri, tutakuwa na vitabu vyingi tu vitatoka.

Eee. Na pia jana ulitaja kampuni mpya ya uchapishaji, si ndiyo?

E&D. Eee. Ni kampuni moja ambayo ni nzuri sana. Wameshachapisha vitabu vingi vya hadithi za watoto. Wamechapisha kitabu... – riwaya moja ya hivi karibuni ni ya Chachage, inaitwa *Makuadi wa Soko Huria*, wanaitwa wao E&D, ni wachapishaji wazuri. Ni kampuni mpya. Siyo mpya sana, imeanza zamani kidogo.

Miaka mitano labda hivyo?

Kama hivyo.

Haya, nashukuru sana...

Asante.

... kwa subira yako.

Mazungumzo ya Pili na ya Tatu (tarehe 06/12/2003, Dar es Salaam, Tanzania, na tarehe 30/11/2009, Berlin, Ujerumani)⁴

⁴ Mazungumzo yanayotolewa hapa yanafuata rikodi iliyonakiliwa kwa maandishi (*transcript*) ya mazungumzo ya mwaka 2009 kwa vile mkanda wa mwaka 2003 uliharibika. Hapa na pale tumeongezea maswali na majibu machache pamoja na habari za ziada kutoka maandishi ya kumbukumbu ya mwaka 2003 tulizozitungumzia tena baadaye. Hizo zote zimepewa alama ya '*'. Maswali na majibu yaliyoongezwa mwaka 2009 na 2011 yamepewa alama ya '+'. Aidha, muswada mzima wa mazungumzo yote tuliujadili kama hatua ya mwisho tarehe 18/08/2011 nyumbani kwake mwandishi, Upanga, Dar es Salaam, alipotoa idhini ya kuyatoa yalivyo.

Nimefurahi sana kwamba leo tutazungumza juu ya kazi zako za fasihi, hasa kazi mojawapo, riwaya mojawapo, ikiwa ni riwaya yako ya nne, Haini (2003). Karibu!

Asante.

Huko Bayreuth kwenye kongamano la Kiswahili la kumi na sita ya mwaka 2003 ulisema kwamba ilikuwa lazima mtu azungumze juu ya mambo ambayo Wazanzibari wengi wanayajua, lakini wanasitasita kuyazungumzia. Tafadhali tueleze kidogo juu ya mambo haya unayozungumzia katika kitabu hicho cha Haini!

Zanzibar ni nchi ambayo yalitokea mapinduzi. Serikali iliyokuwako, na mfalme, waliondolewa kwa njia ya mapinduzi, kwa njia ya mapigano, kwa njia ya kumwaga damu. Baada ya hapo ikaundwa serikali ya kimapinduzi, iliongozwa na wanamapinduzi. Wanamapinduzi kwa maana ya Zanzibar wakati ule ni wakulima na wafanyakazi. Watu wa chini, watu ambao kabla ya hapo walikuwa wa kawaida, walikuwa maskini za Mungu, watu ambao hawakusoma, kwa hivyo serikali iliyoundwa iliendeshwa kwa misingi ya kimapinduzi, walichukua hatua nyingi za kimapinduzi, ambayo hatua zenyewe zilikuwa na maslahi kwa wananchi. Lakini serikali yenyewe iliendeshwa kwa njia za maguvu, serikali ikitumia nguvu sana, ilikuwa ni serikali ambayo haistahamili kukosolewa kwa namna yoyote ile ikaweka vyombo vya usalama ambavyo vilitumia nguvu kubwa sana dhidi ya wananchi wa kawaida tu. Kwa hivyo, kulikuwa na tabia ya kukamatakamata watu, kulikuwa na tabia ya kuweka watu jela bure bila za sababu za kimsingi, bila ya kuwafikisha mahakamani, kulikuwa na tabia ya watu kuteswa, kuliundwa vituo ambavyo idara ya usalama ilikuwa inapeleka watu – inasemekana – ikiwapeleka watu ikawatesa huko, na idara ya usalama wa taifa ikapewa nguvu kubwa sana ya kufanya kazi bila ya kufuata taratibu za kisheria, kwa hivyo watu wengi wameathirika, watu wametiwa ndani. Wamekuta huna kosa lolote, labda mkubwa anampenda tu mke wako, na mke wako hamtaki, utakamatwa utatiwa ndani. Kuna matatizo katika jamii ambayo yanaathiri raia kwa mfano upungufu wa chakula ama upungufu wa vitu vingine, ukisema unakamatwa unatiwa ndani. Kwa hivyo serikali iliendeshwa kwa kutumia nguvu zaidi kuliko kutumia siasa, sheria na busara.

Mmm.

Mmm. Na watu wengi wameathirika. Kwa hivyo haya ni mambo ambayo watu wakiogopa kuyazungumza mpaka hivi karibuni hivi.

Mmm.

Watu wakiogopa kuyazungumza. Sasa mimi niliona kwa kutumia riwaya ya 'Haini' nilijaribu kuyazungumza haya mambo ili watu wayajue. Siyo kwamba hawayajui, wanayajua. Lakini niyaweke hadharani na kwa maandishi. Siyo baada ya muda mrefu watu wenyewe wanasema tu "Ah! Ilikuwa hivi, ilikuwa hivi, ilikuwa hivi" – mambo hayakuandikwa. Kwa hivyo mimi madhumuni ya kuandika 'Haini' ni kujaribu kuonyesha jamii kwamba palikuwako na mambo kama haya Zanzibar.

MAZUNGUMZO

Uliniambia kwamba Profesa Chachage alikuuliza "Mbona katika riwaya hii hakuna zaidi ya mateso tu?" Si unamkumbuka Marehemu Profesa Chachage...

Namkumbuka.

Ulimjibuje aliposema hiv'o? "Mbona hakuna zaidi ya mateso tu?"

Yah. Kwa sababu katika riwaya kuna mahali pa tukio ambapo kile kisa kinatokea. Sasa katika *Haini* mahali pa tukio ni gerezani. Ndiyo kisa chenyewe chote kinatukia gerezani, na chanzo cha hali ya hiyo kisa, chanzo cha hiyo kisa ni watu kukamatwa kwa kuuawa kiongozi mmoja mkubwa, kwa hivyo kisa chote kimejikita hapo. Kwa hivyo kisa chenyewe ni mahali pa shida ambapo hapakuwa na kitu kingine chochote isipokuwa mateso tu. Huwezi kuweka furaha mahali kama hapo. Huwezi kuweka ngoma, watu wanacheza ngoma, wanaimba, kwenye tukio lililotukia mahali kama hapo. Kwa hivyo ni mateso tu, hakuna kingine. Kama kuna kingine cha furaha labda kiwe kwa njia ya njozi labda mtu mmoja anaota, yumo katika furaha, lakini ni mateso matupu kutoka mwanzo wa tukio mpaka mwisho wa tukio. Pahali pa tukio ni gerezani, tukio lenyewe ni la kutisha, la hali ya kutisha, kwa hivyo ni mateso. Ndiyo maana hiyo riwaya iko hivyo.

Tukiwaangalia wahusika kama Hamza ambaye ni mwandishi wa habari na Sururu ambaye ni kiongozi wa chama cha wafanyakazi na labda wengine pia, tunaweza kusema kwamba wanawakilisha sehemu mbalimbali za maisha yako. Ungekubali nikisema kwamba wapo Adam Shafi kadhaa katika riwaya hii?

Hapana. Katika riwaya hii kuna watu namna mbalimbali. Kuna Hamza mwandishi wa habari. Kuna Sururu kiongozi wa wafanyakazi, *na huyu Sururu kweli alikuwa kiongozi wa chama cha wafanyakazi.* Walikuwepo mashehe wa kidini, wametiwa ndani, walikuwemo waganga wa kienyeji, wametiwa ndani, walikuwemo wakulima wa kawaida tu, wametiwa ndani, walikuwemo wasomi wa namna mbalimbali – kulikuwa na mchanganyiko wa watu wenye tabia na ujuzi wa namna mbalimbali ambao wote waliwekwa pamoja, wakawa pamoja, wakisuffer, wakidhalilikwa kwa mateso ya namna moja mpaka wote wakawa sawasawa, wote wakawa ni wamoja tu bila ya kujali tofauti zao wanapokuwa nje katika jamii, kwa hivyo kulikuwa na watu mbalimbali.

Katika sura ya kumi na tano, usimulizi unahama kwa sura kadhaa kutoka kwa mtazamo wa Hamza kuelekea mitazamo ya wahusika wengine. Mbona hujaendelea na huyo mhusika mkuu ambaye msomaji alikuwa ameshamzoea?

Mhusika mkuu unaweza kumpumzisha. Katika uandishi wa riwaya unaweza kumchukua mhusika mkuu mpaka daraja fulani ukampumzisha. Unaweza ukampumzisha, hata unaweza ukamweka hata watu wataanza kumsahau hasa akaja akafufuka mbele huko. Hii ni moja katika mbinu za uandishi za kujaribu kuondoa kumchosha msomaji. Lazima wakati fulanifulani, msomaji umtoe katika mahali fulani umpeleke mahali pengine ambapo ni tofauti kidogo ili kubadilisha mawazo yake na utaratibu wake wa kusoma. Kwa hivyo ni uamuzi tu

wa mwandishi. Kwa mfano kama Hamza nimemchukua sikumbuki ilikuwa vipi, kwa sababu nimekiandika siku nyingi, lakini kumsitisha mhusika mkuu mahali fulani akawa hasikiki au haonekani, halafu ukaja ukamfufua baadaye ni moja katika mbinu za uandishi. ⁺ Pia niliona uamuzi huu umelingana na mada yenyewe. Walikuwa watu wengi sana gerezani, zaidi ya mia sita. Hapo tayari ilinibidi niwachague wachache tu. ⁺

Kuhusu riwaya ya Vuta N’kuvute uliwahi kukosolewa kwamba msimulizi anamdhalilisha mwanamke kwa kumchora kwa lengo kuu la kuwafurahisha wasomaji wanaume tu.

Katika Haini nafasi ya mwanamke ni ndogo sana. Nafikiri mhusika pekee wa kike anayejitokeza zaidi ni Khadija, mkewe Hamza. Anachorwa kwa kuzingatia zaidi upendo wake kwa mtoto mchanga, matamania ya mumewe, na uaminifu wake wakati ambapo Azizi anajaribu kumtongoza. Wahakiki wanaweza kusema kwamba vipengele hivi vyote ni sehemu za nafasi ya mwanamke wa kijadi. Unaonaje hoja hii?

Kweli kwamba katika riwaya yuko Khadija. Lakini Khadija pale, ni mfano wa wanawake wengine, kwa sababu waliokamatwa wengi walikuwa ni wanaume,⁵ na walikuwa na wake. Wake zao wamehangaika kama alivyohangaika Khadija. Vilevile. Kila mwanamke amehangaika kujitahidi katika kujaribu kutaka mume wake atoke katika shida ile iliyompati. Kwa hivyo Khadija yeye alikuwa ni mfano tu wa wanawake wengine ambao walikuwa na matatizo kama yake. Na halafu kama nilivyokujibu mwanzo katika washtakiwa wote baada ya kukamatwa, baada kuchekechwa na kila kitu, alikuweco mshtakiwa mwanamke mmoja tu nd’o tulikuwa naye, ambaye sisi washtakiwa sote tukawa tukimheshimu sana, lakini yeye hakuendelea kuwa katika hiyo kesi mpaka mwisho. Wakati kesi inaendelea karibu kufikia mwisho alikuja akaachiliwa upande wa mashtaka wakasema kwamba hakuwa na kesi ya kujibu, kwa hivyo aliachiliwa, lakini tulikuwa naye huyu mwanamke, jina lake anaitwa nani? Bi Zuhera nafikiri. Bi Zuhera. Tulikuwa naye, mwanamke mmoja ambaye alikamatwa yeye – ni kesi ya kusikitisha sana – maana yake alikuwa amekamatwa yeye, mume wake na mtoto wake – wote watatu walikamatwa wakatiwa ndani, wote wakashtakiwa. Na sote tulikuwa katika kesi moja. Yeye mume wake na mtoto wake – wote walikamatwa katika nyumba yao. Kwa sababu nyumba yao waliyokuwa wakiishi ni jirani na yule aliyekitenda kitendo cha kumwua huyo mkubwa. Kwa hivyo wakachukuliwa kwamba na wao walikuwamo katika kuuawa, ni ule ujirani wao ukawa ukawaponza, kwa hivyo alikuweco huyu mwanamke mmoja. Lakini Khadija ni mfano wa wanawake wengine ambao wana shida kama yake yeye, na wakijaribu kufanya kila namna, kila njia, kila jitihada, kuwasaidia waume zao.

Kuhusu mada kuu ya riwaya hii, tunaweza kuilinganisha na maandishi ya kitawasifu ya Ngũgĩ wa Thiong’o ya Detained. A Prison Diary. Je, umesoma kitabu hiki? Ikiwa ndiyo, ulikionaje na je, kilikuáthiri?

⁵ *Waliokamatwa walikuwa wanawake pia, lakini wachache. Walakini, ninavyojua mimi, hawakuteswa. Sina taarifa yoyote juu yake.*

MAZUNGUMZO

Sijakisoma hicho kitabu, mpaka sasa hivi sijakisoma wala sijawahi kukiona. Sikukisoma hicho kitabu, kwa hivyo siwezi kusema lolote juu ya kitabu hicho. Ijapokuwa Nḡḡ tulikuwa naye juzi Daressalama, alikuja, tulikuwa naye tukazungumza naye, na nilimwambia maana yake tulipokutana juzi nilimpa vitabu vyangu vyote nilivyoviandika isipokuwa '*Haini*' sikuwa nacho, sikumpa, nikamwambia "Bwana, utanisámehe, n'na kitabu changu kingine, kinaitwa '*Haini*', sina, kinaelezea maisha ya jela", akawa anasema "Ah, basi kinafanana na changu cha '*Detained*'." Ni hivyo tu. Ilikuwa hivyo tu. Lakini sijawahi kukiona wala kukisoma.

Basi nitampelekea nakala moja. Sijui yuko Marekani.

Eee, yuko Marekani. Tulikuwa naye alikuja Tanzania tulikuwa katika mkutano wa kimataifa juu ya usomaji, kwa hivyo waandishi wa Tanzania tulioko pale Daressalama, tukawa wenyeji wake wakati wa mkutano tukamwandalia..., sisi tulikuwa naye waandishi wa Tanzania, takriban sote, wachache tu hawakuwepo, lakini tulikuwa naye tukazungumza sana.

Katika riwaya hii, unazungumzia kwa uwazi lawama ya kuwa makomred, wakomunisti au wafuasi wowote wa itikadi za mtizamo wa mrengo wa kushoto, hawamwamini Mungu. Je, lawama hii bado ina nguvu leo? Unaonaje uhusiano baina ya usoshalisti na dini kwa ujumla, na kwa kuzingatia jamii ya Kizanzibari?

Aaaa, unajua, huu umekuwa ni utamaduni wa wakóloni wakati wakizitawala nchi za Afrika na makóloni mengine duniani. Wakati wa ukóloni mtu yeyote yule aliyekuwa amesimama imara kupinga ukóloni aliitwa komunisti. Na baadaye aliitwa *terrorist*. Wa akina Jomo Kenyatta waliitwa ma-*communist*, wakina Mandela waliitwa ma-*communist*, wakina Yassir Arafat waliitwa ma-*communist*, mtu yeyote ambaye alisimama kidete kuupinga ukoloni au kupinga utawala wa kuonewa aliitwa *communist* – Mandela aliitwa mpaka alikuwa ni *terrorist*. Lakini si kweli! Maana'ake baadaye Mandela alikuwa anapewa *Nobel Prize*, Yassir Arafat alikuwa anaitwa *terrorist*, lakini baadaye akawa anapewa *Nobel Prize*, Mandela aliitwa *terrorist*, lakini baadaye malkia kamwalika Buckingham Palace. Unaona? Sasa na wale watawala waliokuja baadaye, mtu yeyote yule ambaye aliwapinga na aliyekuwa na mtazamo wa kutetea maslahi ya umma kwa jumla naye pia walimwita *communist*. Na kwa kuwa mtu wa kawaida ukimwambia huyu *communist* haelewi unamwambia nini, hajui ukomunisti ni nini, hajui *communist* ni nani, njia rahisi ya kufanya akakubaliana na weye ni kumwambia makomunisti ni watu hawaamini Mungu. Hiyo ataelewa mara moja. Unamwambia "Ah! Komunisti ni mtu haamini Mungu", ukamwambia haya yooote juu ya ukomunisti kitu kitachobakia ni mtu haamini Mungu – na hii ilitumika. Ilitumika wakati ambao chama cha *Zanzibar Nationalist Party* kilipogawika, kikaundwa chama cha *Umma Party* ambao wanachama wa *Umma Party* wakiitwa makomred, silaha kubwa walioitumia wahafidhina waliokuwemo katika *Zanzibar Nationalist Party* ilikuwa kusema "Ah, hawa makomred, hawaamini Mungu hawa." Hawa hawaamini Mungu, wanazini na dada zao, wanazini na mama zao, walitumia vitu kama hivi. Sasa unapozungumza vitu kama hivi mtu wa kawaida ni rahisi kukuelewa, "Alá, hawa ni wabaya kiasi hiki." Kwa hivyo ilitumiwa hiyo. Na hata

wakati wa hiyo kesi ya uhaini, yule mwendesha mashtaka wa upande wa serikali, aliitumia hiyo kwamba "Ninyi mliofanya kitendo hiki cha kumwua mtu huyu mlikuwa ni makomred, na ninyi makomred mlikuwa hamwamini Mungu..." Kwa hiyo wakati wa kesi kataja hiyo mara nyingi, kama utapata majalada ya hiyo kesi utaikuta sehemu nyingi ipo, kwamba "Ninyi mlikuwa makomred, mlikuwa makomunisti, mlikuwa hamwamini Mungu", eeh? Kwa hivyo hiyo ni mbinu tu ambayo wakiitumia hawa tunawaita wahafidhina katika kuwapaka matope watu ambao walitaka maendeleo ya kijamii.

Eee.

Eee. Kwa kweli walikuwa siyo makomunisti, walikuwa ni wananchi wenye imani na nchi yao na imani na wananchi wao. Basi!

Mmm, ndiyo. Katika sura ya kumi na moja, unamsawiri Polo ambaye baada ya kulawitiwa anakuwa kama malaya wa kiume humo gerezani. Katika riwaya za Kiingereza za Mzanzibari mwenzako Abdulrazak Gurnah, tatizo hili linazungumziwa pia. Unalionaje na nafasi yake katika jamii ya Kizanzibari?

Aaa, unajua... – maisha ya gerezani suala la uláwiti linakuwepo sana. Ijapokuwa linafichwa, halizungumzwi, halisemwi. Lakini katika jamii ya kule gerezani mambo ya kulawitiana yapo. Yapo. *Ni mambo ya kawaida sana, siyo Zanzibar au Tanzania tu, bali duniani kote.* Kwa hivyo mimi nimeyazungumzia kwa kujaribu kuonyesha kwamba magerezani kuláwiti kupo. Na ndiyo maana nikamtaja. Gurnah *– nimesoma *Paradise*, na nimekipenda sana* – yeye alikuwa amezungumza nini kuhusu hiyo?

Yeye, hasa katika By the Sea, anazungumzia jambo hilo, na anasema linatokea mara nyingi katika jamii ya Kizanzibari, kwa hivyo sijui kama umelitumia kwa sababu ya mazingira ya magerezani tu, au pia labda katika muktadha mpana zaidi wa jamii nzima...

... *no*. Mimi nimelitumia kwa mazingira ya gerezani. Lakini Gurnah sishangai kuliandika kwa namna alivyoliandika, kwa sababu yeye sehemu aliyotoka Zanzibar, yeye sehemu anayotoka inaitwa Malindi, na kule Malindi, mambo hayo yapo, mambo ya kulawitiana katika maeneo ya Malindi yapo sana. Yapo sana.

Mmm. Mtaa wa bandari, si ndiyo?

Eee, mtaa wa bandari, ndo kwao kule, yeye ndo kwao, ndiyo nyumbani kwao. Hayo, hilo tatizo lipo. Si tatizo! Ni jambo la kawaida tu. Kwa mfano juzi nilikuwa natembea na mwenyeji Mtanzania anayeishi hapa Berlin, tukapita sehemu inaitwa Schöneberg, akawa ananionyesha anasema "Bwana, hii nyumba ya *gay*, hawa ndio ma-*gay*, hii baa ni ya ma-*gay*, hii baa ya nini... – basi nikamwambia "Haya Bwana, sisi Zanzibar haya mambo yapo – na kuna ngoma hasa Zanzibar, ya *gay dance*..."

Alaa.

MAZUNGUMZO

... ah, yes! – zamani lakini, siku hizi imekufa – lakini hayakuzwi, hayazungumzwi saaana, hayapewi mtazamo mkubwa sana, lakini yapo, Zanzibar ni mambo ya kawaida sana. Kwa hivyo Gurnah sishangai kaandika hivyo. Yapo Zanzibar. *Coast*, Zanzibar, Mombasa. Yapo.

Kama mwandishi na mchapishaji Elieshi Lema alivyoniambia kutoroka kwake Sururu hakukuwemo katika muswada wa awali. Je, hii ndiyo maana kwamba kitu kama hicho hakikutokea katika hali halisi ya magerezani wakati ule, kwamba katika muswada wa awali hujaliandikia jambo hilo, lakini baadaye ukaliingiza?

Kweli. Katika muswada wa awali, suala la kutoroka lilikuwa halimo. Na yeye Elieshi ndiyo alilipendekeza kwangu, kwa nini nisiweke jaribio la kutoroka, na mpaka leo, labda soma shukrani ya kitabu hiki kila nikimaliza kusoma nasikitika sana kwa nini Elieshi sikumtaja, katika hii *acknowledgement*, Elieshi sikumtaja, kwamba ni mmoja aliyekisoma hiki kitabu akanipa hayo mawazo. Sijui kwa nini! Lakini kweli. Yeye nd'o alinipa hilo wazo. Lakini siyo kwamba watu magerezani hawatoroki, wanatoroka kila siku, kila siku wakatoroka, na wanapotoroka inakuwa *tension* kubwa kule gerezani. Lakini mimi sikuweka tu. Sasa Elieshi aliponipa hilo wazo, nikaona barábara, bora nikaweke. Nikamweka Sururu anatoroka, na imekuja vizuri sana. Ni wazo la Elieshi kweli. Maana'ake yeye Elieshi ndiye ni mtu wa kwanza kumpa kusoma muswada huo.

Je, ulipowabuni wahusika wafuatao, uliwafikiria watu walioishi kweli?

Kanali Bunju?

Ndiyo, nilimfikiria mtu aliyeishi kweli. *Ameshakufa.*

Ba Mkwe?

Enhee, *kwa jina hilo hilo, naye ameshafariki.*

Kifupinyundo?

Enhee. ⁺ Baadaye aliishi Dar es Salaam. ⁺ *Sijui yuko wapi leo.*

Machale?

Enhee. *Tena kwa tabia ile kama nilivyomchora, ile tabia isiyoeleweka.*

Chopra?

Enhee. *Alikuwa Jaji Mkuu wa Zanzibar, sijui anafanya nini sasa.*

Hao ni watu, nimewachukua ni watu... – ijapokuwa hapa nilikuwa nasema kwamba 'Hii ni hadithi ya kubuni' na ikitokea kwamba imefanana na mtu yeyote – hii hapa [*anaonyesha kitabuni*] nimeandika hivyo – lakini hawa ni watu wa kweli kweli, ni sawa walikuwepo, katika riwaya hii.

Labda wengine bado wapo mpaka leo, siyo?

Ee, wengine wapo. Wengine wapo, wengine wamekufa, siku nyingi tena zimepita.

Je, mateso kama kuning'iniwa ndani ya kisima na kufungiwa ndani pamoja na chatu yakitokea kweli?

Kuning'inizwa kwenye kisima kweli kulitokea. Kuna watu walifanyiwa hiyo. Lakini kufungiwa na chatu chumbani, ile ni yangu mimi mwenyewe tu kumsisimua msomaji. Ile nimeibuni mimi mwenyewe. Lakini kuna watu Zanzibar wamefanyiwa hivyo. Siyo katika kisa hiki, katika visa vingine tofauti. Lakini katika kisa hiki sidhani kuna mtu aliyefanyiwa hilo. Nimebuni mimi mwenyewe tu. Na hiyo imewasisimua watu wengi sana, maana watu wengi wananiuliza kuhusu hilo. Kweli! Kafungiwa mtu na chatu chumba kimoja? Mmh.

****Katika sura ya kumi na nane, tunasoma kuhusu 'Siku ya Ukoo' na jinsi chakula kilivyokuwa adimu katika kipindi hiki. Ukilinganisha hali ya maisha wakati ule na leo, unaionaje?***

Hali ya uchumi ya Zanzibar wakati ule ilikuwa nzuri. Bei ya karafuu ilikuwa ya juu, halafu Zanzibar ilikuwa nchi pekee iliyosafirisha karafuu. Serikali ya Zanzibar ilikuwa na pesa kibao na zaidi kuliko serikali nyingine yote iliyofuata, kuliko ile ya Bara, kuliko serikali yoyote ya nchi yoyote nyingine ya Kiafrika wakati ule, ukilinganisha na udogo wake wa idadi ya watu. Chakula kuwa adimu kilikuwa matokeo ya sera za makusudi za serikali ya Zanzibar. Kwa namna yoyote ile, walikuwa na nia ya Zanzibar kujitosheleza kwa chakula, kwa hivyo waliamua kutoingiza chakula kisiwani ili wananchi walime zaidi. Walishindwa, na pia kuingiza ngano kama zao kulishindwa kabisa kutokana na hali ya hewa. Kwa hivyo ilikuwa matokeo tu ya sera za makusudi.*

Siku hizi kuvuta bangi mara nyingi kunatajwa kama tatizo kubwa la kijamii, hasa upande wa vijana. Katika Haini tunashuhudia picha tofauti kidogo ya uvutaji bangi kwani unawawezesha wafungwa kusahau kidogo maisha yao ya masumbuko na mateso. Unafikiri wasomaji watapokeaje kuzungumzia uvutaji bangi namna hiyo?

*Unajua, gerezani hakuna kitu cha kufurahia, kwa hivyo uvutaji wa bangi na sigara ni kitu cha kawaida sana. Nafikiri leo hata *cocaine* na *heroine* zinaingizwa gerezani.* Uvutaji wa bangi gerezani ni kitu cha kawaida. Ijapokuwa bangi ni kitu kinachokatazwa na serikali. Hairuhusiwi bangi nchini kuvutwa. Zanzibar kuna sheria kali ya bangi. Zanzibar kuna sheria ukikamatwa na bangi unafungwa miaka kumi. Lakini utashangaa jinsi bangi inavyoingizwa gerezani na watu wanavyoivuta. Kwa sababu wafungwa wanafungiwa ndani. Ikishafika saa kumi na moja wanaingia ndani wote kila mtu anaingia chumba chake anafungiwa. Sasa kipindi hicho gereza zima utasikia harufu ya bangi inavuka. Vipi bangi inaingizwa mle ndani mpaka watu wanaivuta utashangaa wewe mwenyewe. Unaona? Kwa hivyo mengi nimeyazungumzia kwa namna inavyovuta mle ndani gerezani. Ee. Sheria zooote, askari wote wanaowekwa kuwalinda wafungwa na mabunduki na kila kitu, lakini wanashindwa kuzuia bangi isiingie ndani. Na wanaingia ndani wanaivuta. Tena nyingi.

MAZUNGUMZO

Tafadhali tueleze habari za magereza haya Kumbakumba na 'Kwa Ba Mkwe', yako wapi na hali ikoje leo? Na je, ile 'Mashaka Hotel' katika ufukwe wa Magharibi Kaskazini mwa Unguja ilikuwepo kweli?

Kumbakumba – hili ni gereza la kawaida. Kiingereza wanaiita ni *Central Prison* ambalo liko eneo la Kiinua Miguu. Kama unakwenda uwanja wa ndege. Unakujua Kiinua Miguu? Upande wako wa kushoto, kuna majengo ya rangi ya *purple purple* hivi, lile ndilo gereza kubwa kule. Sasa ile sehemu ya wanayofungiwa – lile gereza limegawiwa sehemu tatu. Sehemu nne! Kuna Kumbakumba ambao ndio wafungwa wote wanapelekwa huko. Vyumba viko upande huu na upande huu. Ni sehemu kuu ambayo wanapelekwa wafungwa wote. Hiyo Kumbakumba. Halafu kuna sehemu inayoitwa Kichungwani. Ni sehemu ndogo ya gereza ambayo wanawekwa watu maalum. Eeh? Wakati fulani wale mawaziri wa serikali iliyopinduliwa waliwekwa huko. Halafu kuna sehemu inaitwa Kondeni. Huko wanawekwa wale wafungwa ambao wamehukumiwa kifo. Wale walioua, ukishahukumiwa kifo unawekwa huko Kondeni. Halafu kuna sehemu ambapo nimeitaja kwenye '*Haini*', ukifanya kosa, ndiyo kama jela ndani ya jela ya kutiwa adabu katika jela, ee?! Ni kama *dark room*. Iko hiyo sehemu vilevile. Halafu iko sehemu ya watoto. Iko sehemu ya wanawake. Unaona? Kwa hivyo Kumbakumba ni sehemu ya gereza kuu, kama ni *department* ya gereza kuu. 'Kwa Ba Mkwe' – hiyo ni jela ya kikosi cha usalama wa taifa. *Ipo nyuma ya mtaa wa Jang'ombe.* Kama hapa kwenu mkakiita '*Stasi*' wakati wa *GDR*.⁶ Sasa kule nd'o watu wa akina '*Stasi*' walikuwa wana gereza lao. Ambayo hapa nafikiri juzi nilivyokwenda kutembea Potsdam nilionyesha gereza kubwa namna ile nikasema 'Ah, hili lilikuwa ni gereza kubwa la *KGB*'⁷ – walikuwa na gereza lao kule Potsdam. Kwa hivyo hiyo 'Kwa Ba Mkwe' ilikuwa ni jela ya watu wa usalama wa taifa. Huko walikuwa wanapelekwa watu kwenda kuhojiwa, huko walikuwa wakiteswa watu, wakipigwa watu, wakiuliwa watu, ni huko 'Kwa Ba Mkwe'. Na huyu mkuu wa hilo gereza ndiye aliitwa Ba Mkwe. Eee. Maarufu. Jina maarufu sana. Ameshakufa. Akiitwa Ba Mkwe, ndiyo mkuu wa hilo gereza. Kwa hivyo nalo hilo lilikuwepo. Na lile lingine lipi?

Mashakani.

Mashakani ilikuwepo.

**Si ndiyo ipo Mangapwani?*

Enhe, ni nyumba moja ilikuwepo sehemu inayoitwa Mangapwani. Ulijuaje?

Niligundua hivyo niliposoma riwaya yako. Tumeshaizungumzia, nimehisi kwamba iko Mangapwani kwa vile nishafika huko.*

⁶ '*Stasi*' ndiyo kifupi cha '*Staatssicherheit*', jina la asasi ya upelelezi enzi za Jamhuri ya Kidemokrasia ya Ujerumani, *German Democratic Republic* (GDR), ikijulikana kama Ujerumani Mashariki, iliyokuwako chini ya himaya ya Mkataba wa Warsaw enzi za Vita Baridi.

⁷ '*KGB*' ndiyo kifupi cha asasi ya upelelezi ya Umoja wa Jamhuri za Kisoshalisti za Kisoviet.

Ni Mangapwani kuna sehemu ya makazi ya zamani ya mamwinyi, zamani watu wanafikia huko kwa *picnic* huko, wanafanya nini na nini. Baada ya mapinduzi ilichukuliwa na watu wa usalama wa taifa, wakakigeuza wakakifanya kituo chao cha kuweka watu kwa kuwatesa huko. Na hilo hilo liliitwa *Mashakani Hotel*. Kaskazini. Iko Mangapwani. Hilo jengo lilikuwepo kweli. Sijui sasa linatumika kwa kitu gani, kama lipo ukaliangalia litakuwa labda limeshaporomoka. Sikufika huko siku nyingi. Kwa hivyo hizo ndizo sehemu zilikuwepo kweli.

Je, ilitokea hivyo kweli kwamba wakuu wa magereza na jeshi waliwalazimisha wafungwa tisa kutoa ushahidi wa uwongo?

Ni kweli. Ni kweli. Kuna wafungwa tisa. Nafikiri tisa. Wao waliteswa sana. Na baada ya kuteswa ikabidi wakubali mambo mengi sana, sijui kama yalikuwa ya kweli au yalikuwa ya uwongo. Na baadaye watu wale ndio waliwapeleka mahakamani peke yao wakakubali halafu baadaye wakawa wakageuzwa wakawa ndio mashahidi wa upande wa mashtaka kuja kutoa ushahidi dhidi ya wenzao, ni kweli. Ni kweli. Eee. Ni kweli. *Halafu wote walihukumiwa kifo. Lakini hakuna hata mmoja aliyeuawa. Wote walisamehewa baadaye, na serikali ile ile. Mmoja aliyekaa zaidi amekaa miaka saba. Wale waliomwua Kigogo *physically*, walijulikana wakauawa* +mara moja bila ya kukamatwa na kupelekwa mahakamani.+ *Walikuwa wanajeshi watatu na raia mmoja. Lakini nani sasa alifanya mpangilio wa yale mauaji? Mpaka leo ni tata.*

Katika sura ya kumi na nane, tunashuhudia jinsi mganga anavyojaribu kumtoa mwanamke shetani. Ungesema imani ya ushetani inachukua nafasi gani katika jamii ya Kizanzibari wakati ule na leo?

Imani ya mashetani siyo Wazanzibari tu. Waafrika mambo ya mashetani wanaamini sana. Na hayo mambo ya kuyatoa mashetani kichwani na kupandisha mashetani – yapo mpaka leo. Na waganga wa kuwapandisha mashetani na wa kupunga mashetani wapo mpaka leo. Kwa hiyo hiyo imani bado ipo. Bado ipo. Na ina nguvu. Ina nguvu, watu wengi wanaiamini sana. Na wanaelimujamii yaani ma-*anthropologist* mpaka leo wanakuja Zanzibar na wanafanya *research*, na wanaandika makala za kupata digrii za *PhD* kuhusiana na mambo ya mashetani. Mimi nimeshahudhuria warsha moja Oslo. Kuna mtu ametoa makala juu ya shetani wa Kibuki Zanzibar, namna gani shetani anapanda, namna gani shetani ana-... – kwa hivyo imani ipo na ina nguvu. Hasa kwa wanawake! *Athari za imani ya mashetani ni mbaya. Naipinga kwa sababu ni ushirikina, dini zote zinaipinga imani kama hiyo.*

****Jinsi kesi inavyoendeshwa mahakamani – kweli ilitokea hivyo?***

Ndiyo, ilitokea hivyo kweli. Ilichukua mwaka mzima.*

Said Ahmed Mohamed Khamis aliniambia alishangaa sana aliposoma juu ya ukatili na unyama wa aina nyingi ambao Wazanzibari waliwatendea wenzao. Unafikiri watu wangapi huko Unguja wamejua mambo haya, na wangapi watashtuka kama Said Ahmed?

MUZUNGUMZO

Ah, watu wengi wa Zanzibar wanajua. Wengi sana wanajua. Takriban wote walioishi wakati ule wanakuwa wanajua nini kilichokuwa kinaendelea pale gerezani Zanzibar. Na baadaye mambo kama hayo hayakuwa si mambo ya kushtua kwa sababu unaweza kukaa usiku na mwenzako unazungumza asubuhi unasikia anatiwa ndani siku ya tatu ukasikia akishauliwa. Unaona? Baadaye ilikuwa kama mambo watu walikuwa wameyazoea. Unajua hata unapoishi katika hali ya kutisha sana, baadaye unaizoea hiyo hali inakuwa ni kitu cha kawaida tu. Baadaye utakuwa unaizoea. Na watu wengi wametokea, watu wengi wameuawa, mpaka hivi leo watu wanauliza fulani na fulani na fulani wako wapi? Na serikali inashindwa kujibu. Mpaka leo watu wanasisia wanasema kuna watu serikali inashindwa kuwa-*account for*. Inashindwa kueleza jamii wako wapi. Mpaka leo. Mpaka sasa hivi wako watu wanauliza. Lakini sasa wengine wakaona bora wanyamaze. Lakini Wazanzibari wanajua wala hawatotishika wala hawatoogopa. Sijui kwa nini Said Ahmed kashtuka. Baadaye kimekuwa ni kitu cha kawaida tu, watu wamezoea.

Uliposawiri uvutaji wa sigara wa mlinzi Machale, kidogo inafanana na uvutaji wa kiko wa Bwana Msa katika riwaya za Mohamed Said Abdallah. Umedokeza hivyo makusudi? Kwa ujumla, Mohamed Said Abdallah ameathirije uandishi wako?

Hapana. Mohamed Said Abdallah haukuathiri uandishi wangu hata kidogo. *Hakuna mwandishi yeyote aliyeniathiri. Uandishi wangu ni tofauti kabisa na waandishi wengine.

... walakini, katika taaluma ya fasihi tunasema hakuna asiyeathirika...

... sawa, lakini unajua nilipopeleka muswada wa *Kuli* kwa mchapishaji, aliniambia inafanana na *God's Bits of Woods* ya Sembène Ousmane. Nilikuwa sijajua riwaya hiyo, nikaitafuta, nikazisoma riwaya za Sembène.* Mohamed Said Abdallah, yeye ana namna yake ya kuandika, na mimi nina namna yangu ya kuandika. Yeye ana visa vyake ambavyo alikuwa anapenda kuvisimulia, na mimi nina visa vyangu. Mohamed Said Abdallah visa vyake vingi vilikuwa vinahusu mambo ya upelelezi. Mimi visa vyangu vingi vinahusu mambo ya kisiasa. Unaona? Lakini ni mtu ambaye nikimhusudu *sana*. Siyo kumhusudu kwa njia mbaya, unajua neno 'kuhusudu' Kiswahili lina maana mbili, ni neno la maana *negative*, na maana *positive*. Mimi nikimhusudu kwa namna nzuri, nikimw-*admire* kwa Kiingereza. Namna yake anavyoandika, namna anavyoyatumia maneno ya Kiswahili, namna anavyozitengeneza sentensi zake kwa Kiswahili, nikimw-*admire* sana. Lakini uandishi wake haukuathiri uandishi wangu. Na huyu Machale, kuvuta sigara kwake, na uvutaji wa kiko wa Mohamed Said Abdallah au Bwana Msa, Bwana Msa ule uvutaji wa kiko ni yeye mwenyewe. Yeye mwenyewe Mohamed Said Abdallah alikuwa anavuta kiko, alikuwa anapenda sana kuvuta kiko, kwa hivyo alipokuwa anazungumzia Bwana Msa anayevuta kiko, ni yeye mwenyewe, unaona?, na kiko chake. Huyu Mzee Machale yeye alikuwa anavuta sigara kwa sababu ya upweke. Ni mtu ambaye mara nyingi alikuwa peke yake. Nd'o analinda gereza, lile gereza la usalama wa taifa, yeye anakuwa ni mlinzi wa usiku ndiye anayelala pale, mara nyingi walenzi wanakuwa wanalala pale, kwa hivyo anakuwa peke yake. Kwa hivyo kitu peke yake ambacho

kinaweza kumpa yeye *company* ni sigara, kwa hivyo alikuwa anavuta sigara kila wakati. Eee. Machale. Mpaka utakuta pahala ninapozungumzia jinsi upweke ulivyokuwa ule.

Unapoandika juu ya kucheza dhumna na kufikiria jinsi ya kupika pudding na vyakula vingine vitamu, tunaweza kulichukulia hilo kama mbinu za wafungwa za kuepusha hali halisi ya maisha yao ya mateso. Unaoonaje nafasi ya mbinu kama hizo katika kutokata tamaa katika hali ya kufungwa ndani?

Yah. Hizo ni hali mbili tofauti. Hali ya kupenda dhumna inakuja kwa kujaribu kufifirisha yale mawazo yale. Unajua mnakuwa chumbani, kutoka asubuhi, mpaka usiku, mpaka asubuhi, mpaka usiku, ninyi mko ndani chumbani, hamtoki, mko ndani tu mmekaa. Mnazungumza, mazungumzo yanakwisha, mnacheka, inakwisha, mnalala usingizi unaisha, mko ndani tu! Sasa mnatafuta njia ya kupitisha ule muda. Kwa hivyo mnatengeneza vitu kama dhumna, mnatengeneza vitu kama karata, kwa namna ile yenyewe kule ndani, mazingira yale, mazingira yale yenyewe mle ndani mnatengeneza, kwa hivyo mchezo wa dhumna yenyewe ulikuwa ni moja katika *passtime* kubwa sana. Dhumna na *Dame, draft*, tumecheza kule ndani. Upikaji wa chakula? Gerezani ni mahali ambapo unapakaa na njaa kwa muda mrefu sana. Hasa siku za mwanzo. Watu walipokuwa wanakamatwa walikuwa na njaa kali sana, hamna chakula cha kutosha, chakula kinakuja kidogo sana. Sasa njaa inavyokushikeni mnakuwa mnatamani vyakula namna mbalimbali, kwa hivyo mtakuta mahali kwenu badala ya kuwa na vile vyakula ninyi wenyewe mnakaa mnazungumza. Mnazungumza pilau, mnazungumza biriani, mnazungumza mayai ya kukaanga, yaani vinakuja vichwani mwenu tu kwa sababu ya njaa mliyokuwa nayo. Nd'o mnajifundisha namna ya... – 'njoo wee unajua namna kitu fulani kinapikwa vipi?' Ah, unaelezea "Bwana, pilau inapikwa hivi, wanafanya hivi, wanafanya hivi..." – unajitosheleza kisaikolojia katika ile njaa yako. Nd'o mazungumzo kama hayo yanakuja. Lakini dhumna watu wakicheza. Wakicheza dhumna, tulikuwa tunasoma, watu walikuwa wanasoma, tulikuwa na masomo ya *chemistry* tunasomesha ndani kule, hesabu, hisabati. Eee.

****Maisha ya gerezani yalikuathirije?***

Kiafya, yameniathiri. Mguu mmoja mara nyingi ni kama umekufa ganzi. Kisaikolojia, hapana. Nilichukua maisha ya gerezani kama maisha ya kawaida tu, niliyakabili kama yalivyokuwa.*

Je, mbona unaandika katika utanzu wa riwaya tu? Je, umeshafikiria kuandika hadithi fupi, mashairi au mchezo wa kuigiza?

Mashairi sijawahi kujaribu kuandika. Hadithi fupi niliwahi kujaribu. Niliwahi kujaribu nikaandika hadithi mbili au tatu hivi nikiwa Daressalama. Lakini wakati nikahama kutoka nyumba moja huko katika nyumba nyingine, ilikuwa imeandikwa kwa mkono, zile karatasi zikapotea. Lakini niliandika hadithi fupi. Ah, baada ya kupotea zile karatasi sikufanya jitihada ya kuzitafuta, lakini hivi sasa ninao muswada wa hadithi fupi. N'nao muswada wa hadithi

MAZUNGUMZO

fupi. Nimeshauanza na nimefika mbali kidogo. Mmm. Aaa, mashairi sijawahi kujaribu kuandika. Mchezo? Hiki kitabu ninachokiandika sasa hiki, *'Mtoto wa Mama'*, nia yangu ilikuwa niandike mchezo. Na mwanzo muswada tayari uko mchezo, kama kurasa kumi hivi, nilishaandika mchezo, lakini nilikaa na wataalam fulani, wasomi, maprofesa, nikawazungumzia hilo, nikawazungumzia hilo kwamba hiki kitabu ninachotaka kuandika ninataka kukiandika kwa mfumo wa mchezo, tamthilia, wakanipa shauri jingine, wakaniambia usiandike tamthilia, kwa sababu weye mwandishi wa riwaya, andika kama riwaya, kwa sababu kwenye tamthilia, unajibana sana. Unajibana sana katika uandishi wa tamthilia. Ukiandika riwaya unajimwaga zaidi unaandika unavyotaka. Ni ushauri wa wataalam. Sijui, akaniambia Profesa Mdee – yeye ndiye aliyenipa huo ushauri. Tulikuwa tumekaa, tunafanya kazi fulani, katika jumla ya mazungumzo akaniambia "Bwana usiandike tamthilia. Tamthilia utajibana sana." Kwa hivyo hiki kitabu ninachokiandika kwanza niliandika mchezo, ukija nyumbani nitakuonyesha, ni kama tamthilia. Lakini baadaye nikaona basi nitaandika riwaya. Kwa hivyo hadithi fupi niliwahi kujaribu kuandika, tamthilia ndiyo nilikuwa nikitaka kuanza kuandika, lakini mashairi sijawahi kujaribu.

Katika fasihi ya kiulimwengu, unawapenda waandishi gani zaidi?

Ah, napenda waandishi wengi sana. Mwandishi wa kwanza aliyeanza kunivutia – ijapokuwa rafiki yangu Said Ahmed hampendi – alikuwa Ridder Haggard. Yeye Ridder Haggard – Saidi katika ripoti yake aliyoandika kuhusu *Mbali na Nyumbani* kuna sehemu ambamo mimi namwelezea mtu mweusi amesema kwamba namelezea mtu mweusi kwa namna ya kumdharau kama anavyofanya Ridder Haggard. Umemsoma Ridder Haggard wewe?

Eee zamani kidogo.

Ameandika *King Solomon's Mines*, *Allan Quartermain* na *She?*, na *Montezuma's Daughter* – huyu amenivutia, namna yake ya uandishi. Namna anavyotumia lugha. Lakini vilevile nampenda D. H. Lawrence *– alivyochora maisha halisi ya wachimba makaa katika *Sons and Lovers* –, Solzhenitsyn*, nampenda William Somerset Maugham, *Gorky, Chekhov, Lu Xun,* nampenda Alberto Moravia, nampenda Forsythe, nimesoma vitabu vyake, nani huyu, Richard Wright, nasoma vitabu vyake, Wilbur Smith, nasoma vitabu vyake, Naguib Mahfouz nampenda sana. Nasoma waandishi wengi. Waandishi wengi nawapenda, waandishi wengi sana nawapenda. Na nikienda *bookshop* kila nikikuta kitabu kizuri basi nitanunua.

Kwa hivyo upande wa fasihi ya Kiafrika, tukimwacha labda Naguib Mahfouz?

Sembène Ousmane. Yeye nd'o nampenda sana. Nimesoma *God's Bits of Wood*, nimesoma *Wasala*, nimependa. Nimemsoma Cyprian Ekwensi. Eee, nimesoma Cyprian Ekwensi, *The Burning Grass*, eee – Chinua Achebe sikumsoma sana. Wala Ngũgĩ sikumsoma sana. Lakini hao wawili ndio nimewasoma upande wa waandishi wa Kiafrika. Mmm.

****Yafuatayo ni maswali machache kuhusu siasa. Unaonaje mwako wa kisiasa wa jamii ya Kizanzibari kuhusu kipindi cha urais wa Amani Abeid Karume?***

Amerithi hali ngumu. Anajitahidi sana. Sasa itategemea matokeo ya uchaguzi mkuu wa mwaka 2005.

Na wa baba yake?

Nia yake ilikuwa njema, sera zake zilikuwa mbaya, za nguvunguvu, za ukatili, za kuwaua watu. Kisomo chake kilikuwa kidogo sana. Walakini, Karume alikuwa na nia njema ya kuendeleza nchi yake.

Unaonaje hali ya kuzungumzia wazi wakati ule hadharani?

Unazungumziwa.*

****Kwa ujumla, ungetathminiye historia ya kisiasa ya ki-baada-ya-ukoloni visiwani Zanzibar kwa kuzingatia tawala za marais mbalimbali?***

Haikwenda katika hali ya maendeleo. Imepanda na kushuka, kupanda na kushuka.

Unaonaje hali ya muungano?

Muungano ni mzuri. Nauamini Kitanzania, Kiafrika Mashariki, na Kiafrika nzima. Ni nchi pekee. Tumewazidi Misri na Syria, Senegambia, Guinea na Ghana, na Mali. Hakuna muungano bila tatizo. Matatizo yatatatuliwa tu.

Unaonaje hali ya uhusiano na ushirikiano baina ya Unguja na Pemba?

Wapemba wanasema wanadharauliwa, wanaonewa, wanabaguliwa. Si kweli. Biashara ndogo yote ya Unguja ni Wapemba. Waunguja na Wapemba ni ndugu. Pemba iendelezwe kama kituo cha biashara kama Tanga na Mombasa.*

Sasa, tukirejea tena kwenye fasihi na kazi zako za uandishi, unaonaje hali ya mapato unayoyapata kutokana na uandishi wa riwaya?

Ni kidogo sana. Kidogo sana. Maana yake kazi unayoifanya na halafu ukilinganisha mapato unayaoyapata kila mwisho wa mwaka yanakatisha tamaa. Unaona kwa nini ni-... – lakini nilivyoanza kuandika wala sikuandika kwa ajili ya kupata mapato. Hapana. Nimeandika kwa sababu ya mapenzi yangu mwenyewe tu ya kuandika. Lakini mapato ni kidogo sana. Sana sana sana. Kila mwaka. Hivi s'sa hivi nina vitabu vingapi? Vitabu vinne. Lakini mapato yake ni madogo sana. Hayafiki – hata [*shilingi za Kitanzania*] milioni moja hayafiki.

Alaa. Kwa mwaka lakini?

Kwa mwaka. Hayafiki.

Lakini kumbe Vuta N'kuvute imeteuliwa mara kadhaa, si ndiyo, kwa matumizi ya shuleni?

Eee, *Vuta N'kuvute* kinatumika kwa matumizi ya shule, *Form V* and *Form VI*. Lakini mauzo siyo makubwa. Sasa sijui *publisher* wangu ananiambia ukweli au? Sielewi. Maana wa-*publisher* Tanzania hawakupi ile taarifa ya mapato na matumizi kila mwaka, hawakupi.

MUZUNGUMZO

Wanakwambia tu "Bwana, pesa zako hizi kiasi fulani." Basi imekwisha. Lakini kinatumika *Form V* na *Form VI*, kwa muda mrefu.

⁺ *Sasa tunaweza kusema labda ni swali la mwisho – au siyo la mwisho kabisa. Tuseme riwaya zako zote nne zilizochapishwa hadi leo zinashughulikia mapambano ya kisiasa ya aina mbalimbali. Kasri [ya Mwinyi Fuad] inazungumzia mapinduzi ya Kizanzibari mwaka 1964, Kuli inazungumzia mgomo mkuu visiwani mwaka 1948, Vuta N'kuvute inazungumzia mapambano ya ukombozi dhidi ya wakoloni, na Haini, inazungumzia tuseme mapambano dhidi ya U-Stalin enzi za Rais Karume wa kwanza na ukatili wa enzi hizo...*⁸

Siyo enzi za Rais Karume wa kwanza. Kinazungumzia enzi za baada ya kuuliwa Rais Karume wa kwanza.

Eee ndiyo.

Na ule utawala alioujenga yeye.

... eee. Ndiyo, ndiyo. Mhm. Sasa kitabu chako cha tano Mbali na Nyumbani uliniambia kwamba ulimalizia kusahihisha na kurekebisha kidogo muswada wake juzi tu, ni riwaya ya kisafari yaani travelogue, na vilevile ni riwaya ya kitawasifu kwa vile inajikita katika tajiriba yako ya kutoroka nyumbani ulipokuwa na umri wa miaka kumi na tisa tu. Kwa hivyo labda kwa mtazamo fulani tunaweza kusema kitabu hicho kinazungumzia mapambano ya mtu ambaye anatafuta nafasi yake katika maisha?

Katika jamii, eee. Ni mapambano ya mtu katika kutafuta elimu. Ni kama hiyo kutafuta nafasi katika maisha. Na ndiyo hiyo. Maana yake hata ukiangalia mwisho kabisa anajiuliza hilo swala maanake "Kitu gani kilichonifanya vile? Ni utundu wa kitoto tu au ni kiu ya kutafuta elimu?" Unaona? Na-*conclude* kwamba *well*, wengine wataweza kusema ni utundu wa kitoto, wengine wanaweza kusema ni kiu ya kutafuta elimu, wengine watasema ni ile *quest for knowledge*, lakini wengine wanaweza kusema kwamba ndiyo *fate* yangu, ndiyo majaaliwa yangu. Kuna nafikiri mwisho anajiuliza hivyo. Maana nimeweka hiyo. Eee. Lakini ile ilikuwa ni mapambano. Nilikuwa na nia sana ya kwenda Ulaya kutafuta elimu, kwelikweli tena. Nikiwa mtoto mdogo na sina uwezo. Siyo mtoto mdogo tu. Sina uwezo wa kwenda kama walivyokwenda wenzangu, kwa hivyo nikajaribu kufanya, nikasema nitajaribu kufanya, kwa namna yoyote ile. Na nia yangu ilikuwa ni kwenda Uingereza. Lakini sasa *fate* ikanileta Ujerumani. Sikufika Uingereza.

Ndiyo.

Na siku niliyofika Uingereza watoto wangu walikuja kunichukua *airport*. Nimekwenda Uingereza baada ya kuwa watoto wangu wako kule. Wakati ule wanaitoa kutoka *airport*, kutoka Heathrow wakanipeleka nyumbani nikawa nikawaambia nchi hii ilikuwa ndiyo

⁸ Kuanzia swali hilo maswali machache mapya yaliongezwa mwaka 2009.

destination yangu ya kwanza nilipotoka kwetu lakini sikufika. Nimefika sasa [*vicheko*] Nimefika sasa nimeshakuwa mtu mzima nimeshakuzaeni nyie nd'o nimefika. Unaona? Lakini ilikuwa ni mapambano dhidi ya kutafuta hali nzuri ya maisha. Na nimepambana kwa kweli. Ukisoma ule muswada utaona maana yake. Ile *adventure* niliyopata niliyofanya. Ni kweli, kila kitu humo ndani ni kweli kabisa. Ijapo nimetia chumvi *here and there*, lakini mengi ni kweli. Mengi ni kweli. ⁺

⁺ ***Basi naomba utueleze zaidi kidogo kuhusu muktadha na maudhui ya riwaya hiyo, baada ya kuzungumzia Haini kwa urefu kidogo. Hiyo Mbali na Nyumbani inahusu nini hasa?***

Inahusu kitu kinachoitwa nia. Kama mtu ana nia, na amedhamiria...

Penye nia...

... pana njia. Eee. Nd'o hasa, hasa lengo lake hilo. *Determination*. Ni kama unaonyesha kwamba wewe una nia ya kufanya jambo fulani, kwa hivyo uko tayari kukabiliana na hali yoyote ile ili ufikie lile lengo lako unalolitaka. Unaona? Na mimi nilikuwa nimekabiliana na hali tofauti, kwa mfano utafika pahala nilipofika – Kampala – hali ilikuwa mbaya sana. Ookee, nimepata pahala mtu kaniweka nyumbani kwake. Simjui. Kanipokea tu. Niko kwake, nakula nalala, lakini sijatosheka na hiv'o nikwamwandikia barua baba yangu kuwa nina shida huku. Baba yangu alikuwa anan'ambia 'Una shida? Rudi nyumbani!' akanielekeza niende kwa rafiki yake Entebbe nikaenda ili anipe pesa nirudi nyumbani. Nimekwenda kwa yule bwana baada ya kunipa zile pesa sikurudi nyumbani. Badala yake nikaendelea mbele zaidi ambako huko nikapata shida kubwa zaidi. Mpaka nikatiwa jela. Mmm. Kwa hivyo ni ile *determination*. Nia. ⁺

⁺ ***Sasa nakuomba utueleze kidogo kuhusu kitabu chako kipya kabisa, Mtoto wa Mama. Kitabu hicho kitahusu nini au kinahusu nini?***

Kitabu hiki kinahusu... – ni kisa ambacho nd'o sasa hivi naanza kukijenga. Najaribu kujenga kisa cha mtoto mdogo ambaye amezaliwa amekuwa hamjui babaake. Babaake huko nyuma alifanya kosa la kuua akatiwa jela akalelewa na mama peke yake. Akalelewa na mama yake katika hali ngumu sana. Mama anamlea peke yake, na anamlea katika nyumba ambayo... – yule mamaake ni anatokana na ukoo mkubwa sana huko, lakini kwa sababu ya aibu iliyomfika babaake, wazazi wake wanamkana. Anaishi katika eneo la watu maskini sana na anakaribishwa na mwenye nyumba na mzee ambaye ni ombaomba na kipofu. Huyu mzee yeye ni ombaomba, halafu ni kipofu, kazi yake ni kuomba. Sasa nd'o anakaa naye, huyu mama na mtoto wake, humu ndani humu. Mtoto anakuwa humu, anaanza kufanya kazi, anaanza kuishi maisha ya kihunihuni mitaani na watoto wa mitaani humo, anaishi maisha ya kuwa mbeba mizigo, anakwenda mpaka mwisho anapata moyo wa kumtafuta baba yake sasa. Anataka kujua baba yake ni nani. Anaambiwa kwamba alifungwa. Alifungwa kwa nini? Kwa sababu kua. Kua kwa nini? Anajaribu kutafuta ku-*explore* mpaka atapojua babaake alifanya vipi. Eee. Ndicho kisa cha nanii, *Mtoto wa Mama*. ⁺

MAZUNGUMZO

Haya basi. Nakushukuru sana...

... haya, asante, asante...

... kwa niaba ya wasomaji wetu na wapenzi wote wa fasihi ya Kiswahili. Nimefurahia sana mazungumzo yetu, yalikuwa matamu sana, asante sana.

... asante. Haya, Bwana.